

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Michal Trnka

Ústavní vývoj a politický systém ČSR po únoru 1948

Constitutional development and the political system of
Czechoslovakia after February 1948

Praha, 2014

vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím uvedené literatury a zdrojů a za odborného vedení vedoucího bakalářské práce.

1. 5. 2014

Poděkování:

Rád bych touto cestou vyjádřil své poděkování prof. PhDr. Jiřímu Kocianovi, CSc. za jeho cenné připomínky, trpělivost a ochotu při vedení mé bakalářské práce.

Abstrakt

Tato práce se věnuje ústavnímu a politickému vývoji v Československu po státním převratu v únoru 1948, který provedla Komunistická strana, aby získala absolutní moc. Autor zkoumá charakter politického systému bezprostředně po převratu, jakož i rozpory mezi ústavně-právními předpisy a dobovou realitou. Autor vychází z teze, že některá ustavení nejen ústavy, ale i dalších zákonů byla jen deklarativní zástěrkou pro nezákonné upevňování totalitárního režimu. Práce se nejdříve věnuje období před únorem 1948 a aspektům, které vedly k převratu, dále pak vývoji nové ústavy, která ale nebyla do převratu dokončena, následně jsou rozebrány samotné únorové události s důrazem na to, nakolik proběhly v souladu s ústavním pořádkem. V dalších kapitolách je analyzováno období po únoru 1948, kdy docházelo k nezákonnému upevňování moci KSČ, politickým čistkám a radikální přeměně společnosti.

Autor dochází k tomu, že o budoucím směřování Československa bylo rozhodnuto již brzo po roce 1945 infiltrací bezpečnostních složek komunisty. Ty také sehrály důležitou roli v samotném převratu. Zatímco KSČ tvrdila, že samotný akt demise části ministrů a doplnění vlády proběhlo ústavní cestou, politický tlak na prezidenta, formování akčních výborů po celé zemi, umělé organizování manifestací sloužících k nátlaku a vyhrožování – to všechno v pořádku nebylo. Po převratu míra nezákonností ještě výrazně vzrostla, ať už šlo o politické čistky, nebo o přijímání zákonů, které odporovaly demokratickým pořádkům i platné ústavě.

Klíčová slova

Únor 1948, Národní fronta, Ústavodárné Národní shromáždění, ústava, Komunistická strana Československa, Klement Gottwald, Edvard Beneš

February 1948, The National Front, National Constituent Assembly, constitution, The Communist Party of Czechoslovakia, Klement Gottwald, Edvard Beneš

Obsah

Úvod	7
1. Předúnorové období (Třetí republika)	10
1.1 Politický vývoj směřující k únoru 1948	10
1.2 Poválečný stranický systém	11
2. Vývoj a tvorba ústavy 1946 – 1948	14
2.1 Ústavodárné Národní shromáždění	14
2.2 Sporné body při tvorbě ústavy	15
2.2.1 Česko-slovenská otázka	15
2.2.2 Národní výbory	16
2.2.3 Občanská práva	17
2.2.4 Další sporná témata	17
3. Únor 1948 z hlediska ústavnosti	18
4. Ústavní a právní změny po únoru 1948	23
4.1 Volební řád	23
4.2 Postoj prezidenta Beneše	25
4.3 Ústava 9. května – popis, členění	26
4.4 Nesoulad ústavy s realitou	29
5. Změna politického systému po únoru 1948	31
5.1 Politické strany a Národní fronta	31
5.2 Očista veřejného života	32
5.2.1 Výkonná a zákonodárná moc	32
5.2.2 Soudní moc	34
5.3 Znárodňování	35
5.4 Zemědělství - pozemková reforma a počátek kolektivizace	36
5.5 Volby	37
5.6 Demise prezidenta Beneše	38
6. Zahraniční faktory – vliv Sovětského svazu a role sovětských poradců	41
Závěr	43
Seznam použité literatury a zdrojů	45

Seznam zkratk

AV	Akční výbor (Národní fronty)
ČSL	Československá strana lidová
ČSNS	Československá strana národně socialistická
ČSR	Československá republika
DS	Demokratická strana
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KVP	Košický vládní program
NF	Národní fronta
NS	Národní shromáždění
NV	Národní výbor
ROH	Revoluční odborové hnutí
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SNR	Slovenská národní rada
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik (Sovětský svaz)
ÚAV NF	Ústřední akční výbor Národní fronty
ÚNS	Ústavodárné Národní shromáždění
ÚRO	Ústřední rada odborů
ÚS	Ústavní soud
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa

Úvod

Československo prošlo po únoru roku 1948 zásadní proměnou. Obecně uznávaným zlomem událostí je 25. únor 1948, kdy prezident Edvard Beneš po předchozí vládní krizi, demisi části ministrů a na nátlak předsedy vlády, komunisty Klementa Gottwalda, schválil doplnění vlády podle Gottwaldovy představy. Ať už nazýváme toto období komunistickým pučem, nebo vítězstvím československého pracujícího lidu, shodneme se na tom, že v únoru 1948 došlo k mocensko-politické změně režimu. Politický vývoj, který vyústil únorem 1948, má kořeny ještě před 2. světovou válkou. Zvláště zkušenost Mnichova byla později často vyzdvihována jako zrada zahraničních spojenců a jako zkušenost, která se nesmí opakovat. Bezprostředně pak únor 1948 navazuje na období poválečné Třetí republiky, ve které byly dány některé základní předpoklady pro možnost převratu a nastolení komunistického režimu. Rok 1948 podle mého názoru představuje v československých dějinách zásadní mezník nejen z pohledu historie, ale i z hlediska politologie. Studium politického systému po roce 1948 by mělo odhalit způsoby, kterými nově nastolený komunistický režim využíval základní státní instituce a jak přistoupil k dosavadnímu volebnímu i stranickému systému.

Tématem této práce je hledání rozporů mezi formálním zněním ústavy a platných zákonů, definujících institucionální zřízení, s neformální podobou politického systému v praxi bezprostředně po státním převratu v únoru 1948. Během zkoumaného období, které bych definoval jako dobu mezi únorem 1948 a létem 1948, došlo nejprve ke státnímu převratu, následně k přeměně politického systému i celé společnosti, což bylo potvrzeno Ústavou 9. května a dalšími zákony, které upevňovaly moc komunistického režimu. Období bezprostředně po únoru 1948, charakterizované jako prvotní upevňování nového režimu, končí podle mého názoru volbami do Národního shromáždění v květnu 1948, podepsáním Ústavy 9. května, demisí prezidenta Beneše a zvolením Gottwalda na jeho místo. Tím komunisté definitivně získali moc ve všech důležitých ústavních institucích. Události od léta 1948, které znamenaly první veřejná vystoupení proti režimu (všesokolský sjezd, pohřeb Edvarda Beneše) a tvrdý kurz v politice Komunistické strany Československa (KSČ), mj. ve vztahu k církvím, už považuji za další etapu, které se vzhledem k tématu této práce nevěnuji.

Při své práci budu používat primární prameny, kterými jsou jednak dobové ústavy (Ústava z r. 1920 a Ústava 9. května), jednak další legislativa. Kromě toho budu vycházet také ze stranických dokumentů – ze zápisů z jednání KSČ a z jednání orgánů Národní fronty (NF). Dalším důležitým pramenem, uvádějícím reálné příklady fungování politického systému té doby, je zejména politicko-historická a ústavně-právní literatura vydaná po roce 1989. Zvláště přínosné jsou především tematické studie vydávané Ústavem pro soudobé dějiny. Budu se opírat i o další literaturu, jak současnou, tak dobovou, která přibližuje podobu politického systému v daném období, a v neposlední řadě využiji literaturu memoárovou, ve které jsou zaznamenána cenná svědectví přímých účastníků.

Mojí základní hypotézou je, že formální institucionální zřízení, které bylo zakotveno v dobové legislativě a především v Ústavě z roku 1920 (a od června 1948 v Ústavě 9. května) neodpovídalo realitě a neformální praxi. Tezi, že některá ustavení nejen ústavy, ale i dalších zákonů byla jen deklarativní zástěrkou pro nezákonné upevnování totalitárního režimu, budu dokazovat srovnáváním s dobovými fakty. Politický systém Československa po únoru 1948 nelze zpětně hodnotit jenom podle tehdy platné ústavy a zákonů. Komunistický režim by jen stěží mohl převzít moc a upevnit se navzdory opozičním demokratickým silám zákonným způsobem, kdyby se mu opoziční síly postavily. Ačkoli demokratické síly nekladly v únoru 1948 reálný odpor, komunisté dosáhli svých cílů nezákonně a nátlakem. Po převzetí moci pak nezákonnosti sloužily k udržení nabytého mocenského postavení a potlačení odpůrců. Přesto se, podle mého názoru, snažili komunisté působit přesně takovým dojmem, že všechno, co se děje, probíhá v souladu se zákonem a vůlí lidu – ať už šlo o samotný převrat (prezentovaný jako doplnění vlády se souhlasem prezidenta Beneše), nebo o snahu komunistů udržet Beneše ve funkci co nejdéle a vzbudit tak dojem, že všechno, co se děje, se děje s jeho tichým souhlasem. Dokládá to i dobová rétorika tehdejších představitelů. Klement Gottwald při zpětném hodnocení interpretuje únorové události jako puč nekomunistických stran. „Proč reakce sáhla k pokusu o puč právě v únoru 1948? To mělo dvě hlavní příčiny. Jedna příčina spočívala v tom, že reakčníci chtěli odsabotovat vyplnění vládního programu, zejména pak chtěli znemožnit přijetí nové

ústavy. (...) Druhá příčina únorového pokusu o puč byl strach reakce před volbami.“¹

Svoji práci jsem rámcově chronologicky rozdělil na období před únorem 1948 (kapitoly 1-2), kde stručně představím politický systém s důrazem na ty charakteristiky, které budou mít vliv na následný vývoj, abych postihl souvislosti vedoucí ke změně režimu. Ve druhé kapitole se zabývám tvorbou nové ústavy, jejíž návrh byl od roku 1946 projednáván v Ústavodárném Národním shromáždění (ÚNS), ale která byla schválena až po převratu. Třetí kapitola se věnuje kritickému období únorového převratu z hlediska ústavnosti. Komunisté se snažili státní převrat maskovat za běžné řešení vládní krize, které odpovídá jak ústavě, tak přání naprosté většiny národa. Tak tomu ovšem nebylo. Poté, co komunisté získali absolutní moc, začali ji tvrdě upevňovat. Zároveň se upínali k parlamentním volbám, které měly jejich dominantní roli potvrdit. V zbylých kapitolách (kapitoly 4-6) se věnuji poúnorovému vývoji. Čtvrtá kapitola se zabývá ústavně-právní stránkou, neboť s vývojem politického systému se měnil i právní řád a tyto dvě oblasti jsou velmi provázané. Zabývám se zde Ústavou 9. května, nesouladem ústavy a zákonů se skutečností a postojem prezidenta Beneše k těmto legislativním změnám. Pátá kapitola popisuje základní charakteristiky politického systému po únoru 1948. Jedná se o existenci a roli Národní fronty, jejím vlivu na stranický systém, o politiku směřující k socialismu zejména v oblasti znárodnování a pozemkové reformy a o čistky ve všech oblastech společnosti. V šesté kapitole pak přibližují zahraničně-politické vlivy: roli Sovětského svazu a způsoby, kterými zasahoval do vnitřních záležitostí ČSR.

¹ Gottwald, Klement: *Spisy XV*. 1961, s. 232.

1. Předúnorové období (Třetí republika)

1.1 Politický vývoj směřující k únoru 1948

Československo se v roce 1945 snažilo v mnohém navázat na předválečný stav, na období První republiky. Znamenalo to nějak se vypořádat se zákonodárstvím období Druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava. Kromě toho bylo nezbytné vyřešit očistu země od Němců, kteří byli loajální k minulému okupačnímu režimu, a kolaborantů.

V době, kdy ještě nebylo ustanoveno Prozatímní Národní shromáždění, měl prezident pravomoc vydávat dekrety s platností zákonů, které byly později zpětně potvrzeny za zákony (ratifikovány) ústavním zákonem 57/1946 Sb.² Tyto dekrety prezident vydával od července 1940 do října 1945. Děly se na obyčejné a ústavní. První dekret prezident vydal sám (zřídil Státní radu), další již ve spolupráci s vládou. Dekrety vydávané v exilu do 4. 4. 1945 se týkaly vesměs prozatímního státního zřízení. Politika, která byla prováděna formou dekretů po osvobození, zahrnovala zejména obnovu poválečné republiky a také mířila k vyrovnání se s „Němci, Maďary, zrádci a kolaboranty“³. K tomu sloužily jak retribuční dekrety (zejména tzv. velký retribuční dekret - 16/1945 Sb. a malý retribuční dekret - 138/1945 Sb.), tak také další dekrety, upravující buď majetkové vyrovnání, případně činnost soudů nad výše uvedenými skupinami obyvatel.⁴

Navrátit předválečný pořádek však nebylo nejen možné, ale v mnohém ani žádoucí. Obyvatelé nesli těžce dvě velká traumata, dvě tragédie, které minulá léta přinesla. „[První byla] velká hospodářská krize třicátých let, která způsobila, že mladí a zdraví a kvalifikovaní lidé nedokázali najít práci, ať dělali, co dělali. Nedokonalý a bezohledný kapitalistický systém měl za důsledek, že nemohli uživit ani sami sebe, neřku-li své rodiny. A tou druhou byl strašný prožitek Mnichova.“⁵ Snaha odčinit tyto zkušenosti osvětluje náladu ve společnosti na sklonku války a po jejím skončení a dává pochopit procesy, které nastaly. Ať už šlo o vypořádávání se s kolaboranty velmi živelnou cestou a často až nehumánními způsoby, tak i celkové

² Ústavní zákon ze dne 28. března 1946, kterým se schvalují a prohlašují za zákon dekrety presidenta republiky. In: 57/1946 Sb. 1946. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [on-line].

³ Zimek, Josef: *Ústavní vývoj českého státu*. 1996, s. 80-84.

⁴ Např. Dekret presidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. In: 12/1945 Sb. 1945. *Zákony pro lidi* [on-line].

⁵ Pernes, Jiří, Jaroslav Pospíšil a Antonín Lukáš: *Alexej Čepička: šedá eminence rudého režimu*. 2008, s. 57.

směřování společnosti k socialismu lze pochopit právě ve srovnání s hrůzami minulých let.

Pro období Třetí republiky bylo příznačné omezování soukromého vlastnictví a svobody trhu. Pomocí dekretů, v souladu s politickou linií KSČ, se rozběhl proces znárodnění. Šlo o banky, pojišťovny, hutě, doly a závody nad 500 zaměstnanců (v některých případech méně) na základě dekretů č. 100-103/1945 Sb.

Klíčovými oblastmi, které se komunistům povedlo po válce ovládnout, byly ozbrojené složky, policie a armáda, a tajné služby. Podrobně o tom pojednává Hanzlík⁶ a tvrdí to také Ripka: „[Komunisté] drželi ministerstvo vnitra a usilovali o to, aby ovládli policii a mohli ji použít k politickým účelům. Infiltovali do všech vysokých i podřízených míst policejních služeb, a když na nich seděli, snažili se zastrašit obyvatelstvo svévolnými metodami, které byly v přímém rozporu se zákonem (...). Jedním slovem, vytvoření poslušné policie znamenalo ustavení policejního režimu ve službách komunistické strany.“⁷ Ostatně, Sbor národní bezpečnosti (SNB), který komunisté zřídili vedle ostatních ozbrojených složek, dostal zákonný podklad zpětně až roku 1947.⁸

1.2 Poválečný stranický systém

Výrazné změny prodělal po 2. světové válce v Československu stranický systém. Po válce byly obnoveny jen některé politické strany, a to ty, které se během okupace nezkompromitovaly spoluprací s nepřítelem⁹ a které se účastnily odboje. Kromě předválečných německých stran tak nebyla obnovena agrární strana, Československá národní demokracie a na Slovensku Hlinkova slovenská ľudová strana.¹⁰ Právě zakázání agrární strany bylo vzhledem k jejímu předválečnému významu nejvýraznějším zásahem do stranického spektra. K zákazu jejího dalšího působení došlo na základě jednání v Košicích a toto rozhodnutí bylo zakotveno v IX. kapitole Košického vládního programu (KVP): „Odhodlána vykořenit fašismus politicky a morálně do všech důsledků, vyhlásí vláda zákaz všech fašistických stran a organizací a nedovolí obnovení v jakékoli formě těch politických stran, které se tak těžce projeví na zájmech národa a republiky (agrární strany, její odnože

⁶ Hanzlík, František: *Únor 1948: výsledek nerovného zápasu: tajné služby na cestě k moci*. 1997.

⁷ Ripka, Hubert: *Únorová tragédie: svědectví přímého účastníka*. 1995, s. 144.

⁸ Ripka, Hubert. c. d., s. 148.

⁹ Dobová rétorika.

¹⁰ Křen, Jan: *Dvě století střední Evropy*. 2005, s. 571.

živnostenské strany, Národního sjednocení, jakož i těch stran, které v r. 1938 splynuly s ľudovou stranou).“¹¹ Byla také „znemožněna spontánnost vzniku [nových] politických stran“¹². Resp. podmínky vzniku nové strany byly pro ty, kdo o založení nové strany uvažovali, nepřijatelné.¹³ Spekulovalo se o vzniku páté strany, která by byla pravicově orientovaná a sdružila by především příznivce bývalé agrární strany, její vznik se však nikdy neuskutečnil, především z obavy, že by jen tříštila demokratické síly a stejně by nepřetáhla voliče KSČ.¹⁴ Dalším zásahem do stranického systému byla existence Národní fronty. Tato instituce byla koalicí všech politických stran (čtyř českých a čtyř slovenských). Zvláštní charakter NF spočíval v tom, že to byla uzavřená politická koalice, která zahrnovala všechny v té době působící strany, čímž neexistovala plnohodnotná politická opozice. Demokratické strany tento stav akceptovaly, protože ho chápaly pouze jako dočasný, a také proto, že věřily, že pomocí NF dokáží lépe kontrolovat komunistickou stranu. Existovala představa, že později některé strany přejdou do opozice. Zatímco nekomunistické strany v tom viděly směřování budoucího vývoje, komunisté zvažovali případnou opoziční stranu nejen vyloučit z NF, ale také zakázat.¹⁵ Opoziční roli tak částečně hrál před únorem 1948 tisk, případně zájmové či společenské organizace. NF byla nejmocnější politickou institucí, často projednávala různé (zvláště sporné) otázky namísto vlády. Snaha dosáhnout v Národní frontě shody byla pro demokratické strany ze zpětného pohledu velmi nešťastná, protože vedla k neustálému ustupování komunistické straně, která toho náležitě využívala. Když se ministři demokratických stran ve vládě konečně odhodlali KSČ vzepřít, bylo již pozdě. Poprvé to bylo až „10. února 1948... ministři nekomunistických stran podpořili proti hlasům komunistů návrh sociálního demokrata Václava Majera o měsíčním přídatku veřejným zaměstnancům“¹⁶, 13. února pak nekomunističtí ministři proti hlasům komunistů prosadili, aby ministr vnitra zastavil výkon rozkazu, kterým odvolával 8 oblastních velitelů SNB v Praze náhradou za loajálnější jedince.¹⁷ Tato schůze vlády, která odstartovala vládní krizi,

¹¹ Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý 5. dubna 1945 v Košicích, tzv. Košický vládní program. České vlastenecké stránky [online]. IX. kapitola.

¹² Gerloch, Aleš: *Ústavní systém České republiky: Základy českého ústavního práva*. 1994, s. 32.

¹³ Kaplan, Karel: *Národní fronta 1948-1960*. 2012, s. 15.

¹⁴ Kaplan, Karel. 2012, c. d., s. 273.

¹⁵ Kaplan, Karel: 2012, c. d., s. 11.

¹⁶ Pernes, Jiří, Jaroslav Pospíšil a Antonín Lukáš. c. d., s. 96.

¹⁷ Pernes, Jiří, Jaroslav Pospíšil a Antonín Lukáš. c. d., s. 96.

byla jednou z prvních osudových událostí února 1948. Situace již zašla daleko, komunisté, kteří byli poprvé v NF přehlasování, sáhli k obstrukci (ministr vnitra Nosek nechodil na jednání vlády, údajně kvůli nemoci), protože nehodlali toto usnesení vlády respektovat. Drželi se politiky neustupovat za žádnou cenu.

2. Vývoj a tvorba ústavy 1946 – 1948

2.1 Ústavodárné Národní shromáždění

Poválečné Československo se od toho předválečného v mnohém lišilo, stávající ústava nevyhovovala a existoval široký politický konsenzus, že je potřeba vypracovat novou ústavu. Neexistovala ale shoda, jaké má mít tato nová ústava znění. Ústavní systém Československa kontinuálně navazoval na předválečný stav, tato kontinuita byla důležitá, aby nenastal stav právního vakua. V platnosti zatím zůstala Ústava z roku 1920. Ústavodárnému Národnímu shromáždění, zvolenému v roce 1946 „přísluší, aby Československé republice dalo novou ústavu“¹⁸. Kromě práce na ústavě mělo ÚNS vykonávat zákonodárnou moc do té doby, než bude svolán řádný zákonodárný sbor podle nové ústavy, nejdéle však za dva roky.¹⁹ Bylo tedy pevně dané, že příští volby budou nejpozději během roku 1948. ÚNS plnilo svoji zákonodárnou povinnost a zabývalo se i jinou agendou, než jen ústavou. Za své působení mezi lety 1946 a 1948 přijalo celkem 224 zákonů.²⁰

ÚNS zřídilo ústavní výbor²¹ v říjnu roku 1946, ten byl obsazen 36 členy podle zásady poměrného zastoupení. Ústavní výbor si zřídil subkomisi (jeden poslanec za každou stranu), kam se přesunula většina práce na tvorbě ústavy.²² Tvorba nové ústavy byla politickým bojem již od počátku. Na podobu ústavy existovaly diametrálně rozdílné názory, které měly demokratické strany na jedné straně a komunisté na druhé straně. Kaplan uvádí, že existovaly mezi stranami rozdílné představy o podobě ústavy. „K nejdůležitějším patřil spor o výchozí pozici či koncepci: zejména národní socialisté a lidovci prosazovali, aby návrh nové ústavy vycházel z ústavy roku 1920 a aby byla pouze doplněna či rozšířena. Komunisté naopak trvali na vypracování zcela nového návrhu, který by zakotvil poválečné změny v Československu.“²³ Komunistická strana delegovala do vyjednávacích procesů poslance Vladimíra Procházku, který se stal v ústavním výboru generálním zpravodajem pro ústavu a který předložil návrh KSČ v lednu 1947.

¹⁸ Ústavní zákon o ústavodárném Národním shromáždění. In: 65/1946 Sb. 1946. Zákony pro lidi [on-line]. Čl. 1 (1).

¹⁹ Ústavní zákon o ústavodárném Národním shromáždění. c. d., Čl. 6.

²⁰ Gerloch, Aleš: c. d., s. 31.

²¹ Zákon o ústavním výboru ústavodárného Národního shromáždění. In: 197/1946 Sb. 1946. Zákony pro lidi [on-line].

²² Zdobinský, Stanislav: *Československá ústava: historie a současnost*. 1989, s. 25.

²³ Kaplan, Karel: *Československo v letech 1948-1953*. 1991, s. 7.

Práce na ústavě měly dvě fáze – první trvala od listopadu 1946, kdy byl ustaven ústavní výbor, do února 1948, kdy byla jednání přerušena a jejich dosavadní výsledky fakticky smeteny ze stolu. Druhá fáze trvala od února do května 1948, kdy KSČ nemusela dosahovat kompromisů s demokratickou opozicí, ale bojovala zejména o státoprávní postavení Slovenska se slovenskými komunisty. Nakonec byl přijat návrh KSČ, do kterého nebyly začleněny ani původní návrhy demokratických stran, ani kompromisní formulace vyjednané v Ústavním výboru, dokonce ani původní formulace návrhu dr. Procházky, které ještě braly ohled na opozici. Stejně tak požadavky slovenských komunistů byly na Gottwaldův podnět zamítnuty.²⁴

2.2 Sporná témata při tvorbě ústavy

2.2.1 Česko-slovenská otázka

Státoprávní řešení vztahu Čechů a Slováků bylo důležitým aspektem, který měla nová ústava vyřešit. Nebylo ale vůbec snadné, ba dokonce možné, najít řešení, na kterém by se všichni shodli. Nepovedlo se to do února 1948, a i pak to bylo vyřešeno ke spokojenosti pouze jedné strany: KSČ.

Ve dvou aspektech česko-slovenské soupeření nahrávalo už od války komunistické straně. Za prvé, z hlediska politických stran, měli komunisté zvlášť komunistickou stranu v Čechách a zvlášť na Slovensku, což přispělo k jejich většímu zastoupení v poměrně obsazených orgánech, vč. vlády a Národní fronty. Obě komunistické strany ale pracovaly v rámci Československa (ČSR) na společném cíli. Za druhé, díky národnostnímu soupeření tu nevznikalo jednoduché bipolární soupeření komunisté vs. demokraté, ale mělo další rozměr, národní, což komunistům vyhovovalo. Projevilo se to např. poté, co na Slovensku vypukla na podzim 1947 politická krize. Komunisté se potřebovali vypořádat s Demokratickou stranou, která vyhrála volby před Komunistickou stranou Slovenska (KSS). Slovenští demokraté se ale nemohli spolehnout na své české demokratické protějšky, protože politická situace na Slovensku byla vnímána i z hlediska slovenské autonomie.²⁵

²⁴ Kaplan, Karel: *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948: Diskuze v Národní frontě a názory expertů*. 1993, s. 8.

²⁵ Kuklík, Jan: *Dějiny československého práva: 1945-1989*. 2011, s. 76.

Otázku vztahu obou národů byla tak závažná, že nemohla být vyřešena v ústavním výboru, ale byla přenesena na jednání Národní fronty. Základní tezí, kterou hájil komunista Procházka, bylo vycházet z KVP a budovatelského programu vlády. Procházka uvedl hlavní body, jak by měl ústavní výbor postupovat při úpravě vztahu obou národů: Zachovat slovenské národní orgány a vymezit jejich kompetence. Zavést jednotnou správu na celém území. Vkloubit slovenské národní orgány do státních orgánů. Provést likvidaci fašistických a separatistických živlů.²⁶

Do převratu nebyla otázka vztahu obou národů vyřešena. Slovenští komunisté žádali posílení role slovenských orgánů, to ale Gottwald odmítnul. Komunistický návrh ústavy schválil v dubnu 1948 Ústřední akční výbor NF (ÚAV NF) a následná všenárodní diskuze byla jen oficiální formalitou, která na znění ústavy nic nezměnila.

2.2.2 Národní výbory

Sporné body, které nevyřešil ústavní výbor, se přenesly na jednání Národní fronty. Na jejím jednání 28. 1. 1948 přednesl dr. Procházka seznam sporných otázek, který vypracoval spolu s dr. Johnem.²⁷ Prvním velkým tématem byl spor o reformu veřejné správy. To zahrnovalo zejm. otázku struktury (zda zachovat zemské zřízení, nebo přejít na krajské) a otázku charakteru národních výborů (zda mají být orgánem samosprávným, nebo orgánem veřejné správy). Jako orgány veřejné správy by byly podřízeny vládě (ministerstvu vnitra), jako samosprávné orgány by tvořily hierarchii výborů (místní, okresní, krajský/zemský). Komunistický zpravodaj obhajoval krajské zřízení, argumentoval potřebou decentralizace (zlidovění) a zhospodárnění.²⁸ I s otázkou Národních výborů (NV) souvisí státoprávní otázka Československa, zástupci Demokratické strany odmítali krajské zřízení zavést plošně i na Slovensko, s argumentem, že se pro něj nehodí. Většina ostatních stran trvala na tom, aby byla úprava této otázky jednotná pro celou republiku.

²⁶ Kaplan, Karel. 1993b, c. d., s. 30.

²⁷ Dr. Oldřich John, 1945-1954 poslanec, 1948-1953 předseda NS, do r. 1948 člen sociální demokracie, po splynutí přešel do KSČ.

²⁸ Kaplan, Karel. 1993b, c. d., s. 41.

2.2.3 Občanská práva

Do kapitoly o občanských právech a povinnostech spadají tři sporná témata. Za prvé, otázka charakteru politických stran (zda jsou to právnické osoby, jak upravit podmínky jejich vzniku a zániku). V Národní frontě se vedla diskuze o pojmu „lidově demokratické zřízení“. Argumenty proti zněly jednak, že samotný termín je nonsens, protože znamená „lidová lidovláda“, a jednak, že stejné označení používají režimy, které jsou od toho v ČSR velmi odlišné.²⁹ Za druhé, otázka odborových organizací, a zda v ústavě výslovně uvést právo na stávkou. Za třetí, otázka tisku a kdo a za jakých podmínek má právo vydávat časopisy.

2.2.4 Ostatní sporná témata

Neshody, byť menšího významu, panovaly také v kapitole o prezidentu republiky a o hospodářství. Často šlo buď o spor o konkrétní textové znění určitého paragrafu, nebo o nějakou jednotlivost. V otázce prezidenta se řešily dva body: kým má být zastupován v případě nemoci (zda vládou a jeho předsedou, nebo orgánem vzniklým v parlamentu; první návrh prosazovaly KSČ a KSS, druhý ostatní strany). Řešila se otázka Ústavního soudu (ÚS), zda je potřeba, a jaká bude jeho funkce. V tomto případě šlo o spor politický – komunistické strany prosazovaly nepotřebnost ÚS s odkazem na sovětskou či jugoslávskou ústavu. Argumentovaly, že jde o příliš silný orgán.³⁰ Ke shodě nedošlo, po únoru 1948 se s ÚS přestalo počítat, čímž byl odstraněn jeden z důležitých kontrolních orgánů. V otázce hospodářství se řešila zejména otázka znárodnování – jaký může být jeho rozsah, zda neomezený, nebo zda např. řemeslo a maloobchod nemohou být znárodněny. Některé strany požadovaly větší pojistky pro další znárodnování, aby mohl být jeho rozsah měněn jen ústavním zákonem.

²⁹ Kaplan, Karel. 1993b, c. d., s. 30.

³⁰ Kaplan, Karel. 1993b, c. d., s. 73.

3. Únor 1948 z hlediska ústavnosti

Otázkou je, nakolik proběhly únorové události 1948 v souladu s ústavou a zákony. Komunisté velice dbali na to, aby dokázali obhájit převzetí moci jako ústavně konformní. I po demisi ministrů tří demokratických stran, národních socialistů (ČSNS), lidové strany (ČSL) a slovenské demokratické strany (DS) dne 20. února byla vláda usnášeníhodná podle § 80 ústavy, protože rezignovala pouze menšina členů. Až demisí dvou sociálně demokratických ministrů v poledne 25. února přestala vláda formálně fungovat.³¹ Prezident v souladu s ústavou 25. února odpoledne přijal demise ministrů a jmenoval podle § 64, odst. 1, bodu 7 Ústavy nové ministry, jak mu je navrhl předseda vlády Gottwald.³²

Co považují za neústavní, aspoň ve významu odporující ústavním zvyklostem demokratické ústavy, je jak společenský, tak osobní nátlak na prezidenta Beneše.³³ Za společenský nátlak považují masové manifestace a demonstrace: manifestaci na tzv. táboru lidu na Staroměstském náměstí 21. února v Praze; vznik a vytváření dělnických lidových milicí v podnicích; 22. února sjezd závodních rad s radikálním požadavkem na vytvoření nové vlády a vznik akčních výborů NF, 24. února generální stávkou a 25. února další masivní demonstrace v Praze.³⁴ O tom, že demonstrace 21. února v Praze byla dobře připravenou akcí, a nikoli spontánní reakcí lidu, svědčí následující úryvek: „Po ohlášení demise 20. února [komunisté celý pátek a noc na] 21. února věnovali horečné přípravě projevů „lidového hněvu“, k nimž muselo dojít v sobotu 21. února. (...) Pražské dělnictvo bylo přivedeno na Staroměstské náměstí v průvodech. Většina šla z donucení tak, jako chodívala za nacistické okupace, zcela pasivně.“³⁵ Stejně tak na další demonstrace přivázely dělníky podle komunistického plánu nákladní auta.

Osobní nátlak na prezidenta vyvíjel Gottwald zejména při návštěvách na Pražském hradě. Gottwald si domluvil audienci u prezidenta hned na odpoledne

³¹ § 80: Vláda rozhoduje ve sboru, který je schopen usnášeti se, je-li přítomna mimo předsedu nebo jeho náměstka (zástupce) nadpoloviční většina ministrů. (Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. In: 121/1920 Sb. 1920. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [on-line]. § 80).

³² Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. c. d., § 61, odst 1, bod 7.

³³ Podle Gerlocha masová shromáždění a generální stávkou *nelze zřejmě považovat* za neústavní. Určitě ale neodpovídaly demokratickým ústavním zvyklostem, zvláště v případě, že byly organizovány uměle, aparátem KSČ. (Gerloch, Aleš. c. d.).

³⁴ Zimek, Josef. c. d., s. 127, paraf.

³⁵ Smutný, Jaromír a Josef Tomeš: *Svědectví prezidentova kancléře*. 1996, s. 85.

20. února. Toho dne ráno došlo k rozhodnutí ministrů tří demokratických stran (tedy bez ministrů sociální demokracie a nestraníků) podat demisi. Odpoledne ji podali ministři prezidentovi písemně (resp. za lidovou stranu osobně). Gottwald přišel k prezidentovi v doprovodu ministra vnitra Noska, ministra národní obrany gen. Svobody a s náčelníky zpravodajských služeb plk. Reicinem a plk. Jandou, kteří přednesli stížnost na některé členy národně socialistické strany. Osobně mi jako forma nátlaku připadá samotná taková návštěva, ale podle vzpomínek prezidentova kancléře Jaromíra Smutného pak ještě po odchodu obou náčelníků zpravodajské služby a gen. Svobody dál přesvědčoval Gottwald prezidenta Beneše, aby podané demise ministrů přijal. Gottwald opakoval „potřebu rychlého doplnění vlády“³⁶. V tom Gottwaldovi nahrávala skutečnost, že se ministři ČSNS, ČSL a DS nedohodli na společném postupu (zejm. podání demise) se sociálně demokratickými ministry, se kterými jinak tvořili většinu ve vládě a která se zformulovala do opozice proti KSČ na jednání 13. února, které bezprostředně odstartovalo vládní krizi. Na společném postupu nebyli dohodnuti ani s nestranickými ministry Janem Masarykem a Ludvíkem Svobodou. V pondělí 23. února komunisté pokračovali v mobilizování a zatýkání, prezident si proto Gottwalda opět pozval na hrad. Předseda vlády pokračoval v nátlaku. „Na prezidentovu otázku, za jakých podmínek jsou komunisté ochotni zastavit násilné akce, odpověděl Gottwald: jakmile přijme prezident demisi ministrů a potvrdí vládu, kterou mu navrhne.“³⁷ Další formou nátlaku, kterou komunisté použili, bylo organizované posílání telegramů a dopisů do kanceláře prezidenta. Ty začaly chodit během vládní krize ve velkém měřítku od 21. února. Podle vzpomínek prezidentova kancléře se, „od roku 1945 (...) stalo běžným zjevem, že komunisté, kdykoli prosazovali něco, na čem měli zvláštní zájem, uvedli do chodu dopisový i telegramový nátlak na prezidenta republiky“³⁸. Nakonec při jednání představitelů KSČ s prezidentem Benešem 25. února varoval předseda Ústřední rady odborů (ÚRO) Antonín Zápotocký prezidenta, že by dosavadní klidné akce nemusely být příště klidné a pohrozil možností generální stávkou.

Navzdory zaštiťování se ústavou a zákony, komunistický převrat nesl mnoho známek nezákonností a neústavního jednání, o kterých není sporu: zatýkání

³⁶ Smutný, Jaromír a Josef Tomeš: c. d., s. 73.

³⁷ Smutný, Jaromír a Josef Tomeš: c. d., s. 123.

³⁸ Smutný, Jaromír a Josef Tomeš: c. d., s. 128.

opozičních představitelů, propouštění nekomunistů z funkcí a ze zaměstnání a násilné zmocňování se řady institucí, sekretariátů demokratických stran, tisku či rozhlasu závodními radami organizované ozbrojenými Lidovými milicemi založenými KSČ. Na výzvu ÚRO byly dosazovány do soukromých podniků tzv. národní správy, aby se zabránilo majitelům těchto podniků a továren v *sabotážích*, a aby nedošlo k *zašantročení národního majetku*.³⁹ V této souvislosti je třeba zmínit velmi důležitý prostředek komunistů, který jim pomohl k převzetí moci: nezákonné ustavení a působení akčních výborů NF – revolučních orgánů komunistické strany, které začaly po celé zemi vznikat poté, co k tomu vyzval předseda Gottwald na manifestaci 21. února: „Volám vás, všechny dobré Čechy a Slováky (...). Tvořte v obcích, v okresech a krajích akční výbory Národní fronty z demokratických a pokrokových představitelů všech stran a všennárodních organizací. Zmařte v zárodku jakékoliv provokace reakčních agentů.“⁴⁰ Podobnou výzvu opakoval i na sjezdu závodních rad následující den: „Tvořte ve všech závodech i ve svých obcích, okresech a krajích akční výbory Národní fronty z upřímných představitelů dělnictva i ostatních pracujících vrstev, z demokratických a pokrokových představitelů všech stran i všennárodních organizací.“⁴¹ Orgánem zastřešujícím činnost akčních výborů byl ustaven Ústřední akční výbor Národní fronty. Už 23. února se sešel jeho přípravný výbor a o dva dny později, zhruba v tu samou dobu, kdy prezident Beneš předával Gottwaldovi souhlas s jeho návrhem rekonstrukce vlády, se sešla ustavující schůze. Zároveň docházelo k přetvoření NF do tzv. Obrozené Národní fronty a k jejímu *očištění*. ÚAV NF tak zahrnoval zástupce nejen KSČ, ale také sociálních demokratů, lidovců, národních socialistů, ÚRO a dalších organizací a korporací celostátního významu.⁴²

Akční výbory (AV) se začaly tvořit nejen na všech úrovních veřejné správy – na místní (obecní, městské), okresní i krajské, ale také v závodech, úřadech, školách, různých institucích a organizacích a dokonce i v demokratických politických stranách.⁴³ Přestože komunisté vyzvali ke vzniku AV, byly to orgány revoluční a vznikaly spontánně a značně neorganizovaně. A nezákonně. Často se jejich jednání vymklo kontrole a staly se prostředkem osobní msty. Brzy bylo třeba

³⁹ Kuklík, Jan. c. d., s. 79.

⁴⁰ Gottwald, Klement: *Spisy XIV*. 1958, s. 254.

⁴¹ Gottwald, Klement. 1958, c. d., s. 259.

⁴² *Obrozená Národní fronta 1948-1949*. 1979, s. 30.

⁴³ Kaplan, Karel. 2012, c. d., s. 35.

definovat pole jejich působnosti, organizovat je a podřídit hierarchické struktuře v čele s ÚAV NF, vždyť jen za první tři týdny vzniklo kolem 17 tisíc AV. Poté, co splnily svůj hlavní úkol – očistu – tak začaly zanikat AV v úřadech, závodech a dalších institucích. Zůstaly, a natrvalo působily AV, které kopírovaly správní organizaci státu.⁴⁴ Ministerstvo vnitra vydalo 24. února výnos o spolupráci národních výborů s akčními výbory NF a oběžníkem z 8. března upřesnilo poměr obou těchto institucí. Zároveň ÚAV NF vydal prostřednictvím generálního sekretariátu oběžník akčním výborům, kde je informoval o tomtéž. Vzájemný poměr akčních a národních výborů byl tedy následující: Za prvé, národní výbory zůstávají zachovány, akční výbory NF nepřebírají jejich úkoly ani je nenahrazují v jejich činnosti. Za druhé, národní výbory podléhají kontrole lidu a právě akční výbory jsou orgánem, který zastupuje a sdružuje lid, tlumočí jeho politickou vůli a opravňuje ho ke kontrole národních výborů.⁴⁵

Pojem *lid* je zde ovšem pojímán zavádějícím způsobem. Myslí se zde lid věrný a loajální politice komunistické strany a lidové demokracie. Hierarchie akčních výborů odpovídá hierarchii národních výborů – tedy místní, okresní a krajské.⁴⁶ Krajský akční výbor podléhá ústřednímu. ÚAV NF je mocensky provázán s nejvyššími orgány komunistické strany. Ve skutečnosti byl tedy systém akčních výborů řízen shora, Národní frontou, nikoli zdola, lidem. K problematice pojmu lid se ještě vrátím v souvislosti s ústavou a prezidentem Benešem. Komunisté měli hlavní slovo nejen v samotné NF, ale také v ÚAV NF i v čele každého jednotlivého AV musel být komunista, zároveň byly AV ustavovány tak, aby v nich měli komunisté převahu.⁴⁷ Po sloučení se sociální demokracií měla KSČ v krajských a místních AV 80-90% zastoupení, v okresních AV dokonce přes 90%, ačkoli sama do nich vyslala pouze 34%, resp. 47% členů. Ostatní komunisté byli vysláni jako zástupci zdánlivě nadstranických masových organizací, dotyční ale byli členy KSČ.⁴⁸ Komunistická strana si tak vytvořila prostředek, jak provést očistu veřejné správy a ovládnout ji. Akční výbory zejména určovaly, kteří členové národních

⁴⁴ Kaplan, Karel. 2012, c. d., s. 39.

⁴⁵ (4) Národní výbory podléhají kontrole lidu. Lid může jejich členy odvolati a nahraditi jinými. Způsob odvolávání a nahrazování bude určen volebním řádem; dokud se tak nestane, pečují o řádné ustavení, odvolávání nebo doplňování národních výborů nadřízené orgány. (Vládní nařízení o volbě a pravomoci národních výborů. In: 4/1945 Sb., 1945. Zákony pro lidi [on-line]. § 1).

⁴⁶ Krajské zřízení komunisté plánovali, krajská organizace existovaly ve struktuře KSČ.

⁴⁷ Pernes, Jiří, Jaroslav Pospíšil a Antonín Lukáš. c. d., s. 109.

⁴⁸ Pernes, Jiří, Jaroslav Pospíšil a Antonín Lukáš. c. d., s. 110.

výborů musejí opustit své funkce a kým mají být nahrazeni. Národní výbory měly povinnost těmto připomínkám vyhovět, zvláště když šlo o opatření politického rázu.⁴⁹ Nová pravidla pro národní výbory upravovaly vyhlášky ministerstva vnitra z 25. a 27. února o přechodné úpravě odvolávání (resp. doplňování) členů národních výborů. Ty určovaly, že odvolávání členů výboru a navrhování nových se může uskutečnit na základě doporučení AV.

⁴⁹ *Obrozená Národní fronta 1948-1949*. 1979, s. 80.

4. Ústavní a právní změny po únoru 1948

Po převratu netrvalo komunistické straně dlouho dokončit práce na textu ústavy a již 13. dubna přinesl zpravodaj dr. Procházka návrh ústavy prezidentu Benešovi. V dubnu také schválil parlament nový volební řád⁵⁰. Volby, které se měly konat ještě před přijetím ústavy, neponechali komunisté náhodě.

Represe, které prováděl režim k upevnění moci, zlomení odporu a trestání svých odpůrců, byly podloženy několika zákony, přijatými během roku 1948. Šlo zejm. o nový zákon na ochranu lidově demokratické republiky, zákon o státním soudu a zákon o táborech nucených prací. Tresty v pobytu v táborech nucených prací v rozsahu od 3 měsíců do 2 let mohly dokonce ukládat místo soudů zvláštní komise jmenované krajskými národními výbory!⁵¹ Zákon na ochranu lidově demokratické republiky nahradil prvorepublikový zákon na ochranu republiky z roku 1923. Hlavním účelem trestných činů, jako např. *rozvracení lidově demokratické republiky* byla jednoznačná snaha stíhat všechny odpůrce komunistického režimu.

Zvláštním zákonem č. 213/1948 Sb. z července 1948 bylo zpětně legalizováno nezákonné chování akčních výborů v období od 20. února. „Opatření akčních výborů (...) která směřovala k ochraně nebo k zabezpečení lidově-demokratického zřízení nebo k očistě veřejného života, jsou po právu, a to i v těch případech, kde by jinak nebyla v souladu s příslušnými předpisy.“⁵²

4.1 Volební řád

Podle nového volebního řádu se měly volby konat ve 28 volebních krajích, stejných jako ve volbách roku 1946. Volební řád obsahoval kromě běžné úpravy mechanismu voleb několik specifik. V § 55 - Překážka výkonu práva volebního – jsou uvedeny případy, pro které jsou občané z voleb vyloučeni. Jedná se o osoby, které ztratily volební právo odsouzením pro trestný čin podle tzv. velkého retribučního dekretu (dekret č. 16/1945 Sb.)⁵³, podle zákona na ochranu republiky

⁵⁰ Jako předpis č. 75/1948 Sb. Zákon o volbách do Národního shromáždění. In: 75/1948 Sb. 1948. Zákony pro lidi [on-line], ze dne 16. 04. 1948.

⁵¹ Gerloch, Aleš. c. d., s. 36-37.

⁵² Zákon o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů. In: 213/1948 Sb. 1948. Zákony pro lidi [on-line], § 1 (2).

⁵³ Dekret presidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. In: 16/1945 Sb. 1945. Zákony pro lidi [on-line].

(č. 50/1923 Sb.), podle zákona o obraně státu (č. 131/1936 Sb.) a podle dalších uvedených zákonů⁵⁴ a to i v případě, že rozsudek ještě nenabyl právní moci, ba dokonce i když ztráta volebního práva nebyla vyslovena, nebo již pominula! Podle § 55, odst. 1, e) pak došlo k odebrání volebního práva osobám „které akční výbory Národní fronty vyřadily z veřejného a politického života, protože jsou odsouzeny nebo proti nim jest vedeno trestní řízení podle zákona na ochranu republiky, nebo se provinily proti lidově-demokratickému řádu, nebo činně a vědomě usilovaly o hospodářský rozvrat...“⁵⁵ Důležitý nástroj, jak zákonem vyřadit z voleb každého, kdo byl nepohodlný. Akční výbory sice z pohledu zákona neexistovaly, to jim však nebránilo vyvíjet horečnou aktivitu k *očistě* veřejného života. Právo volit naopak dostali vojáci a policisté, kteří byli do té doby z voleb vyloučeni.

Změnila se také organizace voleb. Byly vytvořeny tři stupně volebních výborů, přičemž na vrcholu stál ústřední volební výbor a v jeho čele ministr vnitra. Členy volebních výborů jmenuje předseda okresního národního výboru. Občan jmenovaný do volebního výboru je povinen jmenování přijmout. Možnost nezávislé kontroly voleb nebyla skoro žádná, zákon připouští k volbám dva zástupce volební skupiny – důvěrníky. Jejich role je však velmi omezená.⁵⁶ Volební řád sice umožňuje, aby kandidovalo více volebních skupin, ve skutečnosti však byla vždy podána jen jedna kandidátní listina.

Další novinkou byla změna formulace § 29, podle které „Volič sám vloží hlasovací lístek do obálky. *Může* k tomu použití prostoru tak odděleného, aby nemohl býti pozorován.“⁵⁷ Ti, kteří se u voleb odvážili vyžadovat volbu za plentou, byli automaticky podezřelí z toho, že nevolí jednotnou kandidátku NF.

Rozdělování mandátů podle hlasů probíhalo ve dvou skrutiniích. V zákoně je předjímana skutečnost, že bude podána jen jedna kandidátka.⁵⁸ Do druhého skrutinia postupovaly pouze strany, které v daném volebním kraji získaly nejméně 1 mandát a 100 000 platných hlasů.

⁵⁴ Také podle zákonů o stíhání černého obchodu a podobných pletich a o trestní ochraně dvouletého plánu (č. 15/1947 Sb. a č. 27/1947 Sb.), podle dekretu o potrestání některých provinění proti národní ete (č. 138/1945 Sb.) a dekretu o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců (č. 105/1945 Sb.). (Zákon o volbách do Národního shromáždění. c. d.).

⁵⁵ Zákon o volbách do Národního shromáždění. c. d., § 55, (1), e).

⁵⁶ Zákon o volbách do Národního shromáždění. c. d., § 5 – 9.

⁵⁷ Zákon o volbách do Národního shromáždění. c. d., § 29

⁵⁸ „Byla-li podána ve volebním kraji jen jedna kandidátní listina, přikáže ústřední volební výbor volební skupině přímo 4/5 mandátů z počtu mandátů, připadajících na volební kraj...“ (Zákon o volbách do Národního shromáždění. c. d., § 41, odst. 6.).

Takto koncipovaný volební řád by, podle mě, sám o sobě výrazně pomohl kandidátce NF, bez ohledu na další zastrašování při volbách či falšování výsledků.

4.2 Postoj prezidenta Beneše

Prezident Beneš měl zásadní výhrady k poúnorovému zákonodárství. Nejprve váhal s podpisem zákona, který obnovoval účinnost retribučního dekretu a ustavoval mimořádné lidové soudy.⁵⁹ Podepsal ho proto, že viděl případy, které podle tohoto dekretu ještě být měly souzeny a dosud nebyly. S volebním zákonem také nesouhlasil. Nakonec ho však podepsal, protože zákon aspoň formálně umožňoval svobodné volby, ve kterých může kandidovat více subjektů. To se však nestalo, byla totiž schválena jednotná kandidátní listina NF. Když prezident viděl, že se schyluje k jednotné kandidátce, pozval si ministra vnitra Noska, který mu slíbil, že to bude řešit. Samozřejmě se tak nestalo. Benešovu kritiku jednotné kandidátní listiny Gottwald zlehčoval. Oponoval, že je přeci možné, aby kandidovalo více volebních skupin, že opozice může existovat, ale že na sdružení se do jednotné kandidátky mají politické strany právo, které jim není možné upřít. Komunisté podle Gottwaldova tvrzení chtěli kandidovat sami za sebe, ale zdvihl se prý proti tomu takový odpor, že tak neučinili.

Prezident si stěžoval na změnu formulace ohledně tajnosti volby, dřívější formulace, že volba *musí* probíhat tajně za plentou, byla změněna na formulaci, že se volba tajně *může* probíhat. Veřejná volba odporuje demokratickým zásadám a ústavě, podle Beneše. Gottwald to odmítal, že je to jen technické opatření, že chození za plentu zdržuje! Argumentoval i tím, že voliči omylem vkládají do obálky dva nebo více lístků, tomu komunisté veřejnou formou volby zabrání.⁶⁰ (Jako by v tomto případě nestačilo, že bude mít volič jen jeden volební a jeden bílý lístek a bude jen malá šance, aby je popletl.)

Ústavu ale prezident podepsat nemohl. Nesouhlasil s ní a viděl, že není možné se s komunistickým režimem dohodnout, že není možné prosadit nějakou změnu. Benešovi zejména vadilo pojetí „vůle lidu“ jako abstraktního pojmu. Na tom byla postavena celá ústava. Často se mluvilo o lidu, lidovosti, lidové demokracii, ale nikde nebylo definováno, jakou má mít *vůle lidu* formu. Gottwald to vysvětloval

⁵⁹ Zákon, jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá jejich ustanovení. In: 33/1948 Sb. 1948. Zákony pro lidi [on-line].

⁶⁰ Smutný, Jaromír a Josef Tomeš: c. d., s. 210-211.

jako rozšiřování principu demokracie, že se lidu dostane mnohem více pravomocí, více prostředků, jak zasahovat do spravování státu. Prezident s tím nesouhlasil, protože se bál, že se vůle lidu může změnit ve vládu ulice, tak jako v únoru 1948. Podobně v otázce občanských práv. Gottwald je prezentoval jako výrazně širší, než jak je zaručovala předchozí ústava, Beneš to odmítal s tím, že je výrazně omezující právě připravovaný zákon na ochranu lidově demokratické republiky (č. 231/1948 Sb.).

Nová ústava také nepočítala s volebním a ústavním soudem. Pravomoc těchto soudů přecházela na předsednictvo Národního shromáždění. Prezident v tom viděl další omezení kontrolních mechanismů.

Ústava 1948 je celkově formulována jinak, než Ústava 1920. Prezident Beneš kritizoval dvojznačnost a neurčitost některých formulací. „Ta ústava je *ambiguë* (dvojznačná), připouští různé výklady a podle ní se dá všechno odůvodnit, vysvětlit, omluvit. To nemá být. Zákon má mít přesné a jasné pojmy – a zvláště ústava.“⁶¹ Prezident Beneš usoudil, že se situací nemůže nic udělat a východiskem mu bylo rozhodnutí abdikovat. Pod takovou ústavu odmítl připojit svůj podpis. Ústavu za něj pak podepsal v pověření Gottwald.

Přijetím nové ústavy byl položen základ pro změnu právního řádu tak, aby vyhovoval komunistickému režimu. Tento záměr se skrývá za slovy o *zlidovění* práva a politiky. Ústava položila základní rámec novému právnímu pořádku, který následně doplnilo mnoho nových zákonů, které upevňovaly vládnoucí režim.

4.3 Ústava 9. května – popis, členění

Z formálního hlediska se ústava dělí na prohlášení, základní články (I-XII) a podrobná ustanovení (10 kapitol, 178 paragrafů). V prohlášení se deklaruje, že lidově demokratická republika „zajistí pokojnou cestu k socialismu.“⁶² Základní články ústavy vymezují nejdůležitější informace: ČSR je lidově demokratická republika, ve které je lid jediným zdrojem veškeré moci ve státě.⁶³ „Stát zaručuje všem svým občanům, mužům i ženám, svobodu osobnosti a jejího projevu a pečuje o to, aby se všem dostalo stejných možností a stejných příležitostí“ a zaručuje, že

⁶¹ Smutný, Jaromír a Josef Tomeš: c. d., s. 210-219.

⁶² Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. In: 150/1948 Sb. roč. 1948. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [on-line]. Prohlášení.

⁶³ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. c. d., Článek I.

„všichni občané mají právo na vzdělání.“⁶⁴ Nejen tato práva však byla jen iluzorní. Realita byla jiná, režim neposuzoval občany stejným metrem, stranická příslušnost, sociální postavení či kádrový profil determinovaly přístup státu k občanovi. Praxe byla tedy opačná, než bylo psáno v ústavě: místo rovnosti zavládla nerovnost, komunisté a nekomunisté nebyli posuzováni stejným metrem. „Obrodný proces zahájený Únorem, to byla vlastně všestranná prověrka každého občana státu.“⁶⁵ Ani další práva a svobody občanů nebyly ctěny a dodržovány, na papíře však byla zaručována „svoboda osobní, domovní, tajemství listovní, svoboda pobytu, svoboda svědomí a vyznání, svoboda projevu, právo petiční či svoboda shromažďovací a spolčovací.“⁶⁶

Nejvyšším zákonodárným orgánem zůstalo zachováno Národní shromáždění, s jednou podstatnou změnou: byla zrušena horní komora – Senát. Ten nebyl po válce vůbec obnoven, takže v tomto hledisku ústava kodifikovala již trvající stav. Poslanecká sněmovna zůstala třísetčlenná, volená na 6 let. Volební právo aktivní se snížilo z 21 na 18 let, pasivní z 30 na 21 let. Některé změny, zakotvené v nové ústavě, např. snížení volebního práva nebo zrušení horní komory, byly již obsaženy v některé z úprav, novelizující Ústavu z r. 1920. Ta byla za dobu svého trvání měněna nejen ústavními novelami, ale také ústavními dekrety prezidenta a činností Slovenské národní rady (SNR).

Zachována skoro v původní podobě, jen s drobnými změnami, zůstala kapitola o prezidentu republiky.⁶⁷ Prezident republiky zůstal nadále volen Národním shromážděním na 7 let, za přítomnosti nadpoloviční většiny poslanců (resp. členů obou komor) a ziskem třípětinové většiny hlasů přítomných. Prezident podle ústavy může být zvolen do dvou po sobě následujících období po sobě, poté až po uplynutí 7 let. Podobnost se starou ústavou v případě kapitoly o prezidentu republiky ilustruje i zvláštní paragraf, který říká, že pravidlo o zákazu třetího po sobě následujícího volebního období se netýká *prvního presidenta Československé republiky*⁶⁸ v případě první ústavy, resp. *druhého presidenta Československé*

⁶⁴ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. c. d., Článek III.

⁶⁵ *Obrozená Národní fronta 1948-1949*. 1979, s. XII.

⁶⁶ Kuklík, Jan. c. d., s. 85.

⁶⁷ Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. c. d., § 55-69 a Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. c. d., § 67-79.

⁶⁸ Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. c. d., § 58 (4).

republiky podle nové ústavy.⁶⁹ Tento paragraf v Ústavě z r. 1948 zůstal nevyužit, protože prezident Beneš právě kvůli nesouhlasu s ústavou abdikoval, ještě než vstoupila v platnost. Role prezidenta republiky ale měla v českých zemích tradičně velký symbolický význam a během období komunismu tato funkce nebyla zrušena. Přitom by ČSR nebyla výjimkou, kdyby funkci hlavy státu zrušila a nahradila ji kolektivním orgánem, stalo se tak ve všech zemích socialistického bloku, kromě Rumunska a Jugoslávie.⁷⁰ Šimíček uvádí ještě další důvody zachování funkce prezidenta. Z politického hlediska chtěla KSČ symbolizovat „sepětí autority strany a státu“⁷¹ a zároveň symbolicky dovršit únorový převrat, když Beneše vystřídá na hradě právě Gottwald.

Vláda plní roli nejvyššího orgánu výkonné moci. Členové vlády nově slibují věrnost lidově demokratickému zřízení a vláda jako celek musí požádat sněmovnu po svém jmenování od prezidenta o důvěru Národní shromáždění. Vláda také rozhoduje „o jmenování a odvolání předsedy sboru pověřenců i jednotlivých pověřenců“ a „o zákonech Slovenské národní rady“.⁷² Tyto orgány zůstaly zachovány, ale jejich role nebyla rovnocenná s českými orgány a postupně slábla. Šlo o zvláštní asymetrický model, slovenské národní orgány neměly ekvivalent v českých zemích. Z národnostního hlediska byla ČSR definována jako jednotný stát „dvou rovnoprávných slovanských národů, Čechů a Slováků“.⁷³

Přímo v ústavě je paragraf, který řeší přečiny členů vlády. „1) Poruší-li členové vlády úmyslně nebo z hrubé nedbalosti ústavní nebo jiné zákony v oboru své působnosti, jsou trestně odpovědni. 2) Žalobu podává předsednictvo Národního shromáždění, trestní řízení provádí sněmovna.“⁷⁴ Jádrem problému je, že vzhledem k nedemokratické formě vlády jedné strany zde neexistovala moc, která by dodržování ústavy a zákonů navzdory vůli této strany vynutila. Jak členové vlády, tak členové Národního shromáždění, byli buď členy KSČ, nebo jejími loajálními partnery v rámci NF. Porušování zákonů jednotlivými ministry se tak dělo se souhlasem Národního shromáždění, pokud to bylo v zájmu KSČ a jejich rozhodujících funkcionářů.

⁶⁹ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. c. d., § 70 (2).

⁷⁰ Šimíček, Vojtěch a Jan Kysela: *Ústavní právo*. 2009, s. 323.

⁷¹ Šimíček, Vojtěch a Jan Kysela, c. d., s. 324.

⁷² Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. c. d., § 81-82.

⁷³ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. c. d., čl. II., (1).

⁷⁴ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. c. d., § 91.

Zásadní změnou byla proměna soudní moci – kromě profesionálních soudců předpokládala ústava i soudce z lidu, kteří si budou rovni. Soudnictví, které mělo být podle principu dělby moci nezávislé, bylo ovládnuto komunistickou stranou. Soudci museli dbát právního řádu lidově demokratické republiky. Ústava také potvrdila ekonomické změny, které byly předznamenány zákony, vydanými na jaře 1948, zejména šlo o znárodnování a zavedení plánovitého hospodářství.⁷⁵

4.4 Nesoulad ústavy s realitou

Ústavu je třeba chápat dvojitým pohledem, nejen z pohledu právního, ale i politického. Pokud neexistuje politická síla a vůle prosadit dodržování ústavy, pak její paragrafy nutně zůstanou jen textem, na který se dá odkazovat, ale který není převeden do praxe. Právě v období po únoru 1948 je tento problém nejmarkantnější v historii československých ústav, což potvrzuje dokonce i literatura vydaná ještě před listopadem 1989: „Jestliže docházelo zejména v první půli padesátých let k vážnému porušování ústavy, dělo se tak z dopuštění politicky vedoucí síly společnosti [komunistické strany].“⁷⁶

Ústava 9. května se tvářila celkem demokraticky, při čtení vyvolává dojem, že zaručuje mnoho základních lidských práv a svobod. Ústava je však pouze deklaruje, případně odkazuje na příslušné zákony. Dalším nesouladem se skutečností byl fakt, že nová ústava přejímala tradiční dělbu moci a logiku parlamentarismu, tak jak byla nastavena za První republiky, ale skutečnost po únoru 1948 byla jiná, protože „všechny stěžejní opory státní moci (parlament, prezident, vláda) byly v jedné ruce ve smyslu sociálním i politickém“.⁷⁷ Tradiční vztah mezi exekutivou (vládou a prezidentem) a legislativou (parlamentem) tak byl jen kulisou, tyto orgány formálně nadále existovaly, změnila se jejich skutečná funkce a role v rozhodovacím procesu. „Reálné mocenské centrum (politbyro KSČ) však fungovalo mimo ústavní struktury, stálo vlastně nad státem...“⁷⁸

K tomu, že ústava neodpovídá skutečnému stavu, dojde buď v případě, když obsahuje ustanovení, která nejsou v praxi uplatněna – to je tzv. nevyužívání

⁷⁵ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. c. d., čl. XII., § 147-164.

⁷⁶ Zdobinský, Stanislav. c. d., s. 89.

⁷⁷ Zdobinský, Stanislav. c. d., s. 87.

⁷⁸ Gerloch, Aleš. c. d., s. 35-36.

prostorů daných ústavou.⁷⁹ Dojde k němu např. tehdy, pokud nejsou vydány příslušné prováděcí či souvislé zákony. Ústava také může být přímo porušována, pokud praxe odporuje znění ústavy. Šimáčková⁸⁰ mluví o reálnosti/fiktivnosti ústavy.

V nedemokratickém režimu, jakým byla ČSR po únoru 1948, neexistovaly prostředky, kterými by bylo možné vynutit dodržování ústavy a zákonů proti vůli KSČ. Například sociální a politická práva obsažená v ústavě neměla žádné záruky, že budou dodržena. Konkrétním příkladem je změna pojetí shromažďovacího práva – místo oznamovací povinnosti byla zavedena potřeba povolení ke shromáždění. Vládnoucí režim tak mohl zakázat nepohodlná shromáždění a pak je, v souladu se zákonem, potlačit silou, pokud by k nim došlo nepovoleně.⁸¹

⁷⁹ Zdobinský, Stanislav. c. d., s. 87.

⁸⁰ Šimáčková, Kateřina. *Fiktivní nebo reálná ústava*. 2009, s. 124.

⁸¹ Gerloch, Aleš. c. d., s. 35.

5. Změna politického systému po únoru 1948

5.1 Politické strany a Národní fronta

Pro politický systém po únoru 1948 bylo příznačné jak to, že veškerou moc převzala komunistická strana, tak také to, že se snažila zachovat dojem plurality. Zůstaly zachovány některé politické strany, kromě KSČ a KSS to byly v Čechách Čs. národně socialistická strana (jako Československá socialistická strana) a Čs. strana lidová, na Slovensku Strana slobody a Demokratická strana (jako Strana slovenskej obrody). Tyto strany však netvořily opozici – byly součástí jednotné Národní fronty a jejich role v politickém životě byla marginální. Kaplan mluví o zneužití NF, protože došlo k přechodu „od mocenského monopolu Národní fronty k mocenskému monopolu komunistické strany“.⁸² Pravdou je, že tato slova výstižně charakterizují proměnu role NF do budoucna – její role od roku 1948 postupně a trvale slábla. Zrušení NF však bylo nemyslitelné, Gottwald ho odmítal zejména proto, že NF jako rádobý demokratická a pluralistická fasáda plnila svoji roli před veřejností i zahraničím. Druhá role NF pak byla koordinační, převáděla politiku KSČ do organizací a dodávala rozhodnutím KSČ zdání, že jde o rozhodnutí velké části společnosti.

Počet členů nekomunistických stran se výrazně snížil. Ti zbývající byli prověřováni bezpečnostními orgány; funkce v orgánech NF mohli zastávat jen prověřeni a vůči komunistům loajální jedinci. Součástí tzv. „obrozené NF“ se staly i některé masové společenské organizace. Společenských organizací celkově výrazně ubylo, mnoho jich bylo zrušeno, případně sloučeno do ideově jednotných svazů. Prostřednictvím těchto organizací a konceptu NF tak komunisté ovládali velkou část veřejného života. Významnou roli jakési „převodové páky“ pro provádění politiky měla odborová organizace Revoluční odborové hnutí (ROH). Již v únoru 1948 ovládli komunisté také tisk a rozhlas, takže měli v rukou klíčové prostředky, kterými bylo možné ovládat veřejné mínění. Ministerstvo informací okamžitě omezilo dovoz a prodej zahraničního tisku a zrušilo 111 domácích nekomunistických novin a časopisů.

⁸² Kaplan, Karel. 2012, c. d., s. 32.

5.2 Očista veřejného života

Během únorového převratu se rozeběhly politické čistky, zaměřené proti *reakci*. Reakce byla původně definována třídně, nicméně brzy se její význam začal chápat zejména postojem ke komunistické straně. V praxi pak postihla občany napříč společnostmi, včetně řady dělníků.

Personální čistky byly prováděny napříč všemi oblastmi veřejného života, netýkaly se jen státních institucí (přes 11 000 propuštěných úředníků) a národních výborů (60 000 lidí), postihly všechny společenské organizace, včetně odborů (20 000 lidí), kultury a školství. Ze školství byli odstraněni nejen vysokoškolští učitelé, ale také přes 8 tisíc studentů.

Jednou z nejdůležitějších oblastí, kterou postihly čistky jako první, byly ozbrojené složky. V armádě ani bezpečnosti nevznikaly AV, očistu prováděla ministerstva národní obrany, resp. vnitra.

Personální čistky se celkově podle odhadů přímo dotkly 250-280 tisíc lidí, z nichž někteří ztratili zaměstnání úplně, někteří byli přeřazeni k jiné práci a další uvězněni.⁸³

5.2.1 Výkonná a zákonodárná moc

KSČ potřebovala mít pod kontrolou základní mocenské instituce. K nim patřil z ústavních institucí parlament a vláda. Vládu měli pod kontrolou od 25. února, kdy prezident souhlasil s doplněním ministrů podle požadavků Klementa Gottwalda. Již v prvních dnech únorového převratu, ještě než prezident podané demise přijal, se stávalo, že nekomunističtí ministři nebo vysocí úředníci nebyli vpuštěni na svoje ministerstvo. Po doplnění vlády byli úředníci a zaměstnanci, kteří nesympatizovali s KSČ, propuštěni.

Parlament se podařilo během únorových událostí úplně vyřadit ze hry. ÚNS mělo naplánovanou schůzi na 24. února, ta ale byla předsednictvem odložena až na 10. březen. Parlament byl mezitím také *očištěn*, řada poslanců emigrovala nebo se vzdala mandátů, další byli zatčeni. Očistu v jednotlivých poslaneckých klubech prováděly jednak kluby samy, jednak tzv. Akční výbor parlamentní Národní fronty, který měl jako prvořadé cíle zajistit většinu pro novou vládu a ústavní většinu pro schválení ústavy. Zároveň se změnilo obsazení orgánů ÚNS.

⁸³ Kaplan, Karel. 2012, c. d., s. 64.

Schůze ÚNS 10. března tak probíhala už v úplně jiné atmosféře, v situaci, kdy bylo o budoucím směřování země již rozhodnuto. Tíživou atmosféru pak ještě prohloubila čerstvá zpráva o smrti Jana Masaryka, kterou přednesl na začátku schůze ministr vnitra Nosek.⁸⁴ Gottwaldova obrozená vláda předstoupila před ÚNS se svým programem (tzv. Akční program), ve kterém deklarovala politický vývoj v duchu lidové demokracie. Lidová demokracie zde neměla nic společného s demokraciemi západní Evropy, její význam se posunul i od vnímání mezi lety 1945-1948, nový režim byl totalitární systém, který za použití prostředků diktatury proletariátu má vést k vybudování socialismu. To znamenalo potlačit opoziční názory a vybudovat mocenský monopol KSČ. Pro vládní Akční program hlasovalo 230 přítomných poslanců. Nikdo nehlasoval proti.⁸⁵ 11 poslanců opustilo před hlasováním sál. V parlamentu měli komunisté vyhráno. Nikdo z poslanců se veřejně nepostavil na odpor, čemuž nahrál i fakt, že 10 poslanců bylo vězněno a 33 jich emigrovalo.⁸⁶

Vládu a ÚNS ovládli komunisté. Naopak jim ale vyhovovalo, že prezidentem zůstal Edvard Beneš⁸⁷, který tak navenek zajišťoval kontinuitu s minulým režimem a zdání, že se v ČSR neděje nic tak hrozného, čemu by tento demokratický politik nemohl jako prezident přihlížet. „[Beneš] neučinil nic, aby odhalil násilnost [puče v únoru 1948]. Fungoval po nějakou dobu jako sací papír, kterým se osušovalo písmo na ortelech, jež vydávali noví diktátoři. Dovolil násilníkům, aby se dovolávali jeho demokratické autority.”⁸⁸ To, že Beneš nerezignoval hned po únoru 1948, je největší výtkou jeho odpůrců, společně s výtkou, že neměl podané demise vůbec přijímat.

ÚAV NF vydal pokyny pro očistu veřejného a politického života. To znamenalo vyloučení ze všech politických stran, organizací a spolků každého, kdo:

- 1) je/byl odsouzen nebo obviněn podle zákona na ochranu republiky
- 2) se provinil proti lidově demokratickému řádu
- 3) usiloval o hospodářský rozvrat

⁸⁴ Ústavodárné NS RČS 1946-1948, 94. schůze, část 1/3 (10. 3. 1948). *Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna* [on-line].

⁸⁵ Ústavodárné NS RČS 1946-1948, 95. schůze, část 7/7 (11. 3. 1948). *Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna* [on-line].

⁸⁶ Kaplan, Karel. 2012, c. d., s. 285.

⁸⁷ Prezidentův kancléř J. Smutný to v pamětech komentuje takto: „Gottwald odcházel od prezidenta [7. března] nanejvýš spokojen. Zjistil, že hrozba rezignace není bezprostřední.“ (Smutný, Jaromír a Josef Tomeš: c. d., s. 197.)

⁸⁸ Peroutka, Ferdinand: *Byl Edvard Beneš vinen?* 1993, s. 6.

4) zneužil své veřejné funkce či přijímal úplatky⁸⁹

Ačkoli tyto pokyny taxativně jmenují některé prohřešky, úmyslně je použita celkem volná formulace, která se dá v případě vyložit, jak bude potřeba. ÚAV NF zároveň omezuje ústavou zaručené svobody (svobodu osobnosti a jejího projevu), když v druhém bodu zakazuje veřejně hanobit vládu, vyzývat občanstvo k odporu proti vládě, šířit nepravdivé zprávy či šířit ilegální tiskoviny.

5.2.2 Soudní moc

Očista justice začala po únoru 1948 pod vedením nového ministra spravedlnosti, Alexeje Čepičky. Ten zřídil na ministerstvu dva útvary: tzv. „kabinet“ rozhodoval o politických záležitostech a kontroloval, zda je práce ministerstva v souladu s linií KSČ. Tzv. „šestka“ byla buňkou KSČ na ministerstvu a její jednání byla tajná. První výsledky nového směřování justice na sebe nedaly dlouho čekat. V březnu byl schválen zákon, který obnovil účinnost retribučního dekretu.⁹⁰ Výsledek druhé vlny retribucí byl ale pro režim zklamáním. „V počtech odsouzených podle zákona 33/1948 Sb. se statistiky v různých pramenech rozcházejí. Shodují se však v tom, že komunistická akce s obnovením retribucí ztroskotala. (...) Ani totalitní režim se všemi nečistými prostředky, jaké měl k dispozici, nedokázal zvrátit jím provedené a uzavřené retribuce. (...) Výsledkem... byl pocit trapnosti nad převážně zbytečně vynaloženým úsilím rozsáhlého aparátu a utajované svědectví o jedné z prvních blamáží komunistického režimu.“⁹¹

Během roku 1948 začala praxe politických procesů – zatím proti vnějším nepřátelům. Na Čepičkův pokyn se ministerstvo snažilo dokázat, že demokratičtí poslanci chystali v únoru 1948 puč, který komunisté odvrátili. Vedení KSČ ale pro neprůkaznost od tohoto záměru ustoupilo.⁹²

Dalším krokem proti nepřátelům režimu bylo vytvoření kartotéky, kde budou o nepřátelsky smýšlejících osobách vedeny záznamy. Režim brzy začal vyšetřovat tyto osoby a ministerstvo spravedlnosti vyvíjelo velkou aktivitu, aby byly dotčené osoby potrestány. K jejich přísnému potrestání pomohl již zmíněný nový zákon na

⁸⁹ *Obrozená Národní fronta 1948-1949*. 1979, s. 115-116, paraf.

⁹⁰ Zákon, jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá jejich ustanovení. c. d.

⁹¹ Pernes, Jiří, Jaroslav Pospíšil a Antonín Lukáš. c. d., s. 150.

⁹² Pernes, Jiří, Jaroslav Pospíšil a Antonín Lukáš. c. d., s. 151.

ochranu republiky, který posuzoval mnohé přestupky jako velmi závažné trestné činy. Nově byla zavedena praxe, kdy k prokazování viny stačila dedukce nebo domněnka v případě, že chyběly skutečné důkazy.

5.3 Znárodňování

Komunistický režim se v únoru 1948 státním převratem chopil moci a mohl začít naplno prosazovat svoji politiku. Kromě ústavních orgánů se to týkalo ve velké míře zejména hospodářské politiky. Velkým tématem bylo znárodňování. Komunisté začali plánovat druhou vlnu znárodňování soukromých podniků ještě před únorovým převratem. Předsednictvo Ústředního výboru KSČ (ÚV KSČ) o ní rozhodlo již 9. února. Měla se týkat průmyslových podniků nad 50 zaměstnanců, vnitřního velkoobchodu, zahraničního obchodu a dalších odvětví (např. výroby lihovin či farmaceutického průmyslu, postihnout měla ale také stavebnictví, lázeňství, nemocnice či tiskárny). Tyto požadavky měla podle plánu přednést ÚRO na sjezdu závodních rad. Stalo se tak 22. února v Průmyslovém paláci, kam ÚRO pod vedením Antonína Zápotockého sjezd svolala.⁹³ Navržené legislativní změny v oblasti znárodňování potvrdil parlament, který byl již podroben novému režimu, schválením příslušných zákonů v dubnu 1948. Znárodňování pak během roku 1948 postupovalo dále a zahrnovalo další odvětví, navíc tyto zákony byly často překračovány. Navzdory hranici 50 zaměstnanců pro znárodnění a deklarování, že menší soukromé podniky budou pod ústavní kontrolou, „ke konci roku 1948... již v Československu fakticky neexistovaly podniky, které by měly více než 20 zaměstnanců“.⁹⁴ Náhrady, které měly být za postátněný majetek poskytovány, byly vypláceny zcela výjimečně. Stát hledal prostředky, kterými by tyto náhrady mohl odmítnout vyplatit, například se výrazně rozšířil okruh osob, které na náhradu ztratily nárok.

Kromě znárodňování soukromých podniků podnikl režim kroky k ovládnutí a transformaci národních podniků. V těch byla zaváděna tzv. národní správa, která tyto podniky řídila. Personální čistky provedené akčními výbory vedly k výměně zhruba poloviny z 600 ředitelů a náměstků národních podniků.

⁹³ Kuklík, Jan. c. d., s. 78.

⁹⁴ Kuklík, Jan. c. d., s. 94.

5.4 Zemědělství - pozemková reforma a počátek kolektivizace

Program nové pozemkové reformy představil Klement Gottwald v ÚNS v březnu 1948. Reforma byla provedena několika zákony, z nichž nejdůležitějším byl zákon o nové pozemkové reformě.⁹⁵ Hlavní zásadou, kterou reforma přinesla, bylo omezení možného rozsahu držení půdy jednotlivce nebo společně hospodařící rodiny na maximálně 50 hektarů. Cílem bylo přerozdělení půdy. Půda byla přerozdělena mezi drobné přídělce (zemědělce), státní statky a družstva. Malým a středním zemědělcům a drobným pachtýřům byla přidělována půda tak, aby byla rozdělena mezi co nejvíce nesoběstačných usedlostí maximálně na míru soběstačnosti. Přídělci pak museli na přidělené půdě osobně pracovat. Zbylá nepřidělená půda a lesy připadly státu.

Hlavním myšlenkou pozemkové reformy bylo heslo Hradeckého programu z r. 1947 „půda patří těm, kdo na ní pracují“. Od zemědělců, kteří na půdě pracovali, byla vykoupěna půda nad 50 ha; od vlastníků, kteří na půdě nepracovali, a od právnických osob byla vykoupěna bez ohledu na rozlohu. Výkup půdy sice probíhal za náhradu, ta se ale vyplácela na vázané účty, ze kterých bylo možno vybrat jen ve zvláštních, zejména sociálních případech.⁹⁶

Komunistická politika v zemědělství byla prováděna s cílem zavést tzv. lidové družstevnictví. Počátky plánů na združstevňování najdeme již po roce 1945, ačkoli naplno probíhalo až v letech 1949-1950. V červenci 1948 byla jako hlavní orgán zřízena Ústřední rada družstev. Tím bylo družstevnictví podřízeno kontrole státu a mohlo být zahrnuto do plánovitého hospodářství. Zatímco dosud komunisté slibovali (v zemědělství i jinde) jako politické heslo „specifickou československou cestu k socialismu“, na podzim 1948 se KSČ rozhodla držet sovětského modelu kolektivizace a velkovýroby. Na počátku roku 1949 se prosadil koncept zakládání Jednotných zemědělských družstev jako prostředku ke sjednocení více družstev na vesnici do jednoho a ke snadnějšímu scelování pozemků.⁹⁷

⁹⁵ Zákon o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě). In: **46/1948** Sb. 1948. *Zákony pro lidi* [on-line].

⁹⁶ Kuklík, Jan. c. d., s. 146.

⁹⁷ Zákon č. 69/1949 Sb. o Jednotném zemědělském družstvu.

5.5 Volby

Na konci května⁹⁸ proběhly parlamentní volby, které byly zcela nesoutěživé – kandidovala v nich pouze jednotná kandidátka NF. Lidová a národně socialistická strana s jednotnou kandidátkou souhlasily – nutno dodat, že neměly jinou možnost. Obě strany již byly *očištěny od reakce* a byly reprezentovány osobami loajálními novému režimu. (Sociální demokracie se již připravovala na sloučení s KSČ). Předsednictvo ÚAV NF na schůzi 14. dubna schválilo jak podání jednotné volební kandidátky Národní fronty, tak také předložený návrh ústavy. Předtím plán jednotné kandidátky už schválil 7. dubna ÚV KSČ a také ÚRO. Během deseti dnů byl změněn volební systém.⁹⁹ Parlament byl již definitivně odsunut na vedlejší kolej. Rozhodnutí pro jednotnou kandidátku vycházelo z obavy, že by KSČ nemusela získat v českých zemích 75%, které si stanovila jako limit demonstrující vítězství nad reakcí a potvrzení únorových událostí. Dalším důvodem byla plánovaná likvidace ostatních stran a vznik jedné státní strany. K tomu nakonec nedošlo, sám Gottwald ale prosazoval existenci jedné opoziční strany, ve které by se soustředili jeho odpůrci, a kde by byli šikovně koncentrováni a pod dohledem.¹⁰⁰ Květnové volby odporovaly dosavadním demokratickým zásadám o volbách. Konaly se ve všeobecné atmosféře strachu a napětí. Volby nejenže nebyly soutěživé, ale na řadě míst nebyly ani tajné.¹⁰¹ A především byly zmanipulované! „Téměř všechna krajská vedení KSČ hlásila ústředí, že upravovala. Rozsah úprav nebyl nikdy přesně znám...“¹⁰² Gottwald zakázal zmiňovat případné upravování výsledků. ÚAV NF vydal dva týdny před volbami svolání, ve kterém mj. deklaroval, že lid bude volit v „tajném a demokratickém hlasování“, že volby proběhnou „v plné občanské svobodě a bez nátlaku z kterékoliv strany“ a že volit mohou „všichni občané starší 18 let“.¹⁰³ To by bylo skvělé – pokud by to tak bylo i ve skutečnosti. Navíc volby nebyly v pravém slova smyslu volbami – na výběr byla pouze jedna kandidátka a možnost vhodit bílý lístek. Volební účast byla povinná. Vedoucí funkcionáři KSČ

⁹⁸ Konaly se 30. května 1948; původně byly naplánovány na 23. května, později byly posunuty.

⁹⁹ Kaplan, Karel. 2012, c. d., s. 73.

¹⁰⁰ Kaplan, Karel. 2012, c. d., s. 61.

¹⁰¹ Ústava z r. 1920 v článku § 8 deklaruje, že „se volí podle všeobecného, rovného, přímého, tajného práva hlasovacího“, ústava z r. 1948 v článku IV, že volební právo „je obecné, rovné, přímé a tajné“. (Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. c. d., § 8 a Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. c. d., čl. IV.).

¹⁰² Kaplan, Karel. 1991, c. d., s. 41.

¹⁰³ *Obrozená Národní fronta 1948-1949*. 1979, s. 164-165.

se v posledním měsíci před volbami obávali, že dosavadní kampaň nezaručuje výsledek, který si přejí, a proto zesílili aktivitu a mobilizaci aparátu. Začala velká vlna předvolebních akcí, agitací, schůzí a politických proslovů ve školách i na kulturních akcích. O předvolební schůze nebyl zájem a jejich návštěvnost byla nízká.

Kandidátka NF získala 86,6% hlasů a rozdělila si všechny mandáty. Zajímavý je na volebních výsledcích snad jen poměr mandátů pro České země (229) a Slovensko (71).¹⁰⁴ Nově zvolený komunistický parlament neměl valný zákonodárný význam, formálně existoval, plnil ale jen roli „razítka“, které potvrzovalo zákony předem schválené ÚV KSČ. Důležité zákony dostával parlament v definitivní textové verzi, která pro něj byla závazná.

Role vlády byla také omezena, a to zejména tím, že jí byly odebrány klíčové oblasti – v otázkách bezpečnosti, armády a hospodářství rozhodovaly příslušné stranické orgány (Bezpečnostní komise ÚV KSČ, Vojenský komitét ÚV KSČ a Hospodářská rada ÚV KSČ).

Řešila se také otázka Národní fronty – zdali zůstane v té podobě, do které se v únoru 1948 transformovala (tzv. obrozená), zda se má změnit její forma, či zda má ještě vůbec smysl pokračovat na této platformě. Gottwald jakékoli její změny odmítnul, podle něj se osvědčila a je i nadále potřebná. „Je třeba jasně a nedvojsmyslně říci, že Národní fronta ve své nynější formě zůstane i nadále a je naším nejdůležitějším politickým instrumentem ve vedení mas národa. To znamená, že je nutná, že musí být a že řeči o tom, že se už přežila, jsou škodlivé.“¹⁰⁵

5.6 Demise prezidenta Beneše

Edvard Beneš zůstal v prezidentské funkci jak během únorové krize, tak i bezprostředně po ní. Prezidentem zůstal až do té doby, než bylo třeba podepsat novou ústavu. Beneš její podepsání důrazně odmítal, nedělal mu však překážky a svojí abdikací umožnil, aby za něj ústavu podepsal v pověření předseda vlády Gottwald. Literatura se již věnovala otázce Edvarda Beneše v únorových dnech a v období od února do jeho abdikace z hlediska toho, zda svým chováním umožnil snazší nástup komunismu k moci. Zabývala se i tím, zda svým setrváním ve funkci

¹⁰⁴ *Obrozená Národní fronta 1948-1949*. 1979, s. 168.

¹⁰⁵ Gottwald, Klement. 1958, c. d., s. 434.

až do června 1948 legitimizoval v očích veřejnosti a zahraničních pozorovatelů nový režim. Argumentům pro a proti chování prezidenta Beneše po únoru 1948 se věnoval jak Ferdinand Peroutka¹⁰⁶, Karel Kaplan¹⁰⁷ tak i další literatura. Připomeňme si však fakta. Prezident Beneš byl ve špatné zdravotní kondici. V roce 1947 prodělal vážné onemocnění, když nejprve v červenci, a později znovu, utrpěl záchvat mrtvice. Špatný zdravotní stav sice neměl vliv na jeho úsudek, ale negativně ovlivnil jeho výkonnost a schopnost odporu vůči nátlaku komunistů. V době únorové krize také došlo k mnoha chybám v komunikaci demokratických ministrů s prezidentem, které měly za následek, že vzájemná očekávání se minula se skutečnými činy zúčastněných aktérů. A samozřejmě velký vliv na chování prezidenta mělo jednání premiéra Gottwalda. Jeho komunikace s prezidentem probíhala podle záznamů ze vzájemných jednání od února do června 1948 ve velmi slušném a korektním duchu (oproti nátlaku z února). Ať už si myslel Gottwald o Benešovi cokoli, jeho jednání bylo uctivé a jeho projev až na výjimky klidný a asertivní. Pro Gottwalda bylo žádoucí, aby Beneš zůstal prezidentem co nejdéle. Ten na konci února natrvalo opustil Prahu a pobýval ve svém sídle v Sezimově Ústí. Komunistům nepřekážel, neměl už na politickou situaci výrazný vliv. Beneš očekával, na rozdíl od řady dalších nekomunistických politiků, že se komunisté chopili moci na velmi dlouhou dobu.¹⁰⁸ Zůstávala v něm aspoň malá naděje, že se podaří vzkřísit demokratické strany, ve vládě zase viděl naději v osobách Jana Masaryka, Vavro Šrobára a Bohumila Laušmana.¹⁰⁹ Na druhou stranu se ale obával, že komunisté po propouštění a zatýkání vytvoří pro své odpůrce internační tábory. „Nikdo nemůže zaručiti, že u nás nebudou internační a koncentrační tábory.“¹¹⁰ Na konci února byl Beneš pevně rozhodnut, nakonec však demisi odložil.

Beneš se definitivně rozhodl abdikovat pravděpodobně 1. května, kdy to sdělil kancléři Smutnému, který to vzkázal 3. května Gottwaldovi. Ten reagoval zaskočeně. Následující den konfrontoval Beneš Gottwalda osobně se svým rozhodnutím odejít z funkce a vysvětlil mu důvody svého konečného rozhodnutí. Prezident Gottwaldovi sdělil, že zásadně odmítá podepsat ústavu, nicméně se nechce dostat do situace, kdy by byla schválena a on ji musel odmítnout podepsat.

¹⁰⁶ Peroutka, Ferdinand: *Byl Edvard Beneš vinen?*. 1993.

¹⁰⁷ Kaplan, Karel: *Poslední rok prezidenta: Edvard Beneš v roce 1948*. 1993a.

¹⁰⁸ Kaplan, Karel. 1993a, c. d., s. 66.

¹⁰⁹ Kaplan, Karel. 1993a, c. d., s. 66.

¹¹⁰ Kaplan, Karel. 1993a, c. d., s. 124.

Proto se rozhodl radši odejít včas. Opět se, stejně jako v únoru, projevila Benešova snaha být za každou cenu víc nadstranickým státníkem, než politikem. Tak jako v únoru zvažoval abdikovat až poté, co jmenuje Gottwaldem navržené ministry, tak i nyní nechtěl jít proti vládě v otázce ústavy a nějakým způsobem ji blokovat. Gottwaldovi se povedlo prezidenta přesvědčit, aby své rozhodnutí odejít posunul až po volbách. Varoval ho, že pokud chce odstoupit před ohlášením ústavy a krátce před volbami, bude to chápáno politicky, jako čin proti komunistické straně, která z toho vyvodí důsledky.

Beneš zásadně nesouhlasil s komunistickým režimem, ale odmítal „jít proti státu“. A na střet s komunisty neměl sílu.¹¹¹ Národní shromáždění (NS) schválilo ústavu 9. května, volby do NS se konaly 30. května, 7. června se vzdal prezident Beneš svého úřadu abdikačním dopisem do rukou předsedy vlády. KSČ se usnesla, že novým prezidentem bude Klement Gottwald. 9. června toto rozhodnutí jednomyslně potvrdilo předsednictvo ÚAV NF a 14. června byl Gottwald zvolen prezidentem.¹¹²

¹¹¹ Smutný, Jaromír a Josef Tomeš: c. d., s. 225.

¹¹² *Obrozená Národní fronta 1948-1949*. 1979, s. 170-174.

6. Zahraniční faktory – vliv Sovětského svazu a role sovětských poradců

Klíčový vliv na vývoj v Československu po únoru 1948 měl Sovětský svaz (SSSR). Příčiny vazby na SSSR musíme hledat nejen ve skutečnosti, že SSSR osvobodil velkou část území ČSR a naše republika spadala do jeho mocenské zóny, přestože to byl nepochybně hlavní aspekt. Sama skutečnost, že jsme byli osvobozeni Sovětským svazem, měla důsledek nejen v mocensko-politické rovině, ale i v určité změně chování a vztahu k SSSR. Byl prezentován jako hrdina, jako náš osvoboditel, jako přátelský stát. Zahraničně-politickou vazbu na SSSR prosazovali především komunisté, její počátek leží již v období války. Se Sověty naši republiku pojila spojenecká smlouva, kterou exilový prezident Beneš podepsal v prosinci 1943 v Moskvě. „Byla to první takováto smlouva mezi SSSR a jejím budoucím satelitem.“¹¹³ Beneš, zklamaný západními spojenci během Mnichova, vnímal SSSR jako možného budoucího spojence. Sovětský svaz měl své mocenské zájmy a snažil se získat co největší vliv v zemích východního bloku. Podle Kaplana, Beneš Sovětský svaz nevnímal jako hrozbu. „Zejména [trvalá obava z Německa] byla u Beneše natolik silná, že mu znemožňovala i na přelomu let 1947/48 poznat, že státní suverenitu republiky ohrožuje již někdo jiný – Sovětský svaz.“¹¹⁴ Bezprostřední hrozba sovětské intervence budila strach ve dnech únorové krize. Komunisté vykládali, že „sovětské vojsko je shromážděno na československých hranicích a připraveno zasáhnout proti ‚rejdům reakce‘“.¹¹⁵ Podobná hrozba vyznívala i z rétoriky sovětského tisku a rozhlasu, mnoho čs. občanů ztratilo naději na zahraniční pomoc ze Západu.¹¹⁶ Beneš, politik odjakživa zaměřený na zahraniční politiku, vnímal únor 1948 jako součást zápasu mezi SSSR a Západem a počítal i s možností válečného konfliktu mezi nimi.¹¹⁷

Svůj vliv se SSSR snažil prosazovat různými mocenskými způsoby. Projevilo se to již před únorem 1948. Nejprve při jednání o KVP v roce 1945, v té souvislosti také s odevzdáním Podkarpatské Rusi Sovětům. Nejvýrazněji se to pak projevilo zřejmě při odmítnutí Marshallova plánu v létě 1947. Úplně jinou podobu nabral

¹¹³ Šimáčková, Kateřina: *Fiktivní nebo reálná ústava*. 2009, s. 125.

¹¹⁴ Kaplan, Karel. 1993a, c. d., s. 6.

¹¹⁵ Ripka, Hubert: c. d., s. 238.

¹¹⁶ Ripka, Hubert: c. d., s. 240.

¹¹⁷ Kaplan, Karel. 1993a, c. d., s. 99.

vztah se Sovětským svazem po únoru 1948, kdy komunisté převzali moc a plně se hlásili ke stalinistickému Sovětskému svazu, jako ke svému vzoru a učiteli. Jednou z metod, kterou Sovětský svaz ovlivňoval politický vývoj Československa v prvních letech upevnování moci komunismu, bylo působení sovětských poradců v československém státním aparátu. Tito poradci ale přicházeli do ČSR až později, nejdříve od roku 1949, mezi lety 1950-1951 nastal vrchol jejich působení, a zhruba od roku 1953 i v souvislosti s mocensko-politickými změnami v SSSR byli odvoláváni. Sovětští poradci zaujímali vysoké pozice v československém státním aparátu a to jednak v armádě a bezpečnosti, ale také v hospodářství. Formálně byli chápáni jako experti, přinášející poznatky o sovětském modelu řízení, disponovali však takovou neformální autoritou, že to byli právě oni, kdo fakticky rozhodoval o všech otázkách ve zmíněných odvětvích. Tito poradci duplikovali všechny nejvyšší posty v bezpečnosti, armádě a hospodářství. Svě poradce tak měl jak ministr, tak jeho náměstci; další poradci působili při ředitelstvích velkých podniků; další skupina poradců působila na vojenských školách. Hlavním posláním poradců bylo provedení sovětizace v Československu. To znamenalo zavedení sovětských způsobů řízení institucí i společnosti. Zároveň byli mechanismem, kterým Sovětský svaz ovládal klíčová odvětví v ČSR (a dalších zemích, kde poradci působili). S jejich působením v čs. aparátě je způsobeno mnoho dalších nezákonností.

Závěr

Převrat v únoru 1948 byl důsledkem více různých procesů. Zřejmě nejzásadnějším byla mezinárodní situace po 2. světové válce a rozdělení Evropy na Východ a Západ. Pokud se zaměřím pouze na domácí politiku, jako rozhodující vidím ovládnutí ozbrojených složek a tajných služeb komunisty již v roce 1945. Na základě studia materiálů, které se infiltraci bezpečnosti věnují, se zdá, že již v roce 1945 nebo velmi brzo po něm bylo v Československu prakticky rozhodnuto o dalším vývoji. Svoji roli samozřejmě sehrála i konkrétní politická rozhodnutí všech zúčastněných aktérů čs. politiky mezi lety 1945-1948, zvláště v jednání komunistů nalezneme mnoho důkazů, že jejich jednání bylo dopředu dobře promyšleno a jejich mocenské postavení systematicky budováno. Z hlediska výsledku – změně režimu na komunistickou diktaturu – tak nevidím průběh února 1948 za rozhodující z hlediska výsledku, jako spíš z hlediska formy a načasování.

Československo bylo formálně i mezi lety 1945-1948 i po únoru 1948 parlamentní demokracií. Ve skutečnosti však došlo v únoru 1948 ke státnímu převratu, který se jen maskoval do ústavního kabátu. Příčiněním aktérů, zejména prezidenta Beneše, se střet demokratických a nedemokratických sil nerozrostl do podoby občanské války nebo jiné formy ozbrojeného střetu (zasáhnout mohla armáda, případně lidové milice). Prezident Beneš se podvolil komunistickému nátlaku, protože chtěl zůstat i za nepříznivé situace především státníkem. Předchozí kapitoly však dokazují, že ústavním bylo řešení krize jen na oko. Zatímco samo přijetí demisí a doplnění vlády proběhlo v souladu s ústavou, v zemi se mezitím konaly masové manifestace; nezákonné ustavování akčních výborů na všech úrovních veřejné správy, v podnicích či v závodech; vyzbrojování lidových milicí a připravování se na případný ozbrojený konflikt. Komunistická strana již dříve získala převahu v armádě a měla zajištěnou její podporu, stejně tak bezpečnost byla převážně komunistická. Nezákonné bylo jednání ozbrojených složek už od počátku únorové krize – zatýkání opozičních představitelů, bránění jim ve výkonu služby, zvláště v případě nekomunistických úředníků státní správy a členů demokratických politických stran.

Poté, co komunisté dosáhli svého požadavku doplnění vlády, jejich vítězství bylo zpečetěno. Začali provádět nezákonnou očistu v dalších institucích, na základě vztahu k novému režimu a třídního postavení posuzovali každého občana. Statisice

lidí musely opustit svoji práci, mnozí skončili ve vězení nebo v emigraci. Režim se snažil nově nabytou moc a použité prostředky teprve zpětně legalizovat, nové právní normy se však vyznačovaly jednak širokými a volnými pojmy, které se daly vyložit různě, jednak tvrdými postihy za jakékoli jednání proti lidově demokratické republice. V červnu 1948 vstoupila v platnost nová ústava, která deklarativně obsahuje některé principy demokratického státu, které ale nebyly dodržovány. Práva a svobody byly dále omezovány příslušnými zákony (např. zákonem na ochranu lidově demokratické republiky). Soudnictví bylo transformováno, nejvyšší hodnotou se pro něj stal zájem režimu, podle toho byly posuzovány souzené případy. Občan neměl možnost projevit svůj odlišný názor, jakýkoli projev proti režimu byl brán jako akt nepřátelství; neměl možnost se nikam odvolat, všechny instituce, včetně těch ústavních, byly totiž kontrolovány jednou silou, vůlí komunistické strany. Dělbá moci a parlamentní demokracie tak byly jen prázdné pojmy, ústavní instituce a politické strany byly jen skořápkou, veškerá rozhodovací moc se koncentrovala u špiček KSČ, které vesměs splývaly se špičkami Národní fronty.

Dovršením přechodu k novému režimu a demonstrativním potvrzením vítězství komunistické strany byly nedemokratické volby, jejichž výsledky byly upravené, které proběhly v atmosféře všeobecného strachu a perzekuce, a ve kterých byla na výběr pouze jediná společná kandidátka, již dominovali komunisté, a možnost použít bílý lístek. Pro nesouhlas s novou ústavou abdikoval prezident Beneš, poslední demokratický prvek v rodícím se totalitárním režimu, který však svým setrváním v úřadě spíš legitimizoval režim, než by zabránil jeho zločinům. Komunisté po Benešově odchodu dosadili svého předsedu strany do čela republiky, aby tím symbolicky završili uchopení moci v zemi.

Seznam použité literatury a zdrojů:

knihy:

BALÍK, Stanislav. *Politický systém českých zemí: 1848-1989*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. Mezinárodní politologický ústav, 2003, 180 s. Monografie (Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav), Sv. č. 9. ISBN 80-210-3307-X.

GERLOCH, Aleš. *Ústavní systém České republiky: Základy českého ústavního práva*. 1. vyd. Praha: Prospektrum, 1994, 240 s. ISBN 80-854-3185-8.

GOTTWALD, Klement. *Spisy XIV. 1947-1948*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958. 466 s.

GOTTWALD, Klement. *Spisy XV. 1948-1949*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961. 333 s.

HANZLÍK, František. *Únor 1948: výsledek nerovného zápasu: tajné služby na cestě k moci*. Praha: PREWON, 1997, 255 s.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, 146 s. Odborná literatura pro učitele. ISBN 80-042-5700-3.

KAPLAN, Karel. *Poslední rok prezidenta: Edvard Beneš v roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. ISBN 80-85270-18-8.

KAPLAN, Karel. *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948: Diskuze v Národní frontě a názory expertů*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ve spolupráci se Státním ústředním archivem, 1993, 348 s. ISBN 80-852-7013-7.

KAPLAN, Karel. *Sovětské poradci v Československu, 1949-1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, 146 p. ISBN 80-852-7026-9.

KAPLAN, Karel. *Národní fronta 1948-1960*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, 907 p. Historie. ISBN 80-200-2074-8.

KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, 1109 s. Dějiny Evropy (Argo), sv. 8. ISBN 80-720-3612-2.

KUKLÍK, Jan. *Dějiny československého práva: 1945-1989*. Vyd. 1. Praha: Auditorium, 2011, 426 s. ISBN 978-808-7284-179.

PERNES, Jiří, Jaroslav POSPÍŠIL a Antonín LUKÁŠ. *Alexej Čepička: šedá eminence rudého režimu*. Praha: Brana, 2008, 305 s. ISBN 80-724-3382-2.

PEROUTKA, Ferdinand. *Byl Edvard Beneš vinen?*. V České republice 1 vyd. Praha: H, 1993. ISBN 80-854-6798-4.

RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie: svědectví přímého účastníka*. Vyd. čes. překl. 1. Překlad Adriena Borovičková. Brno: Atlantis, 1995, 302 s. ISBN 80-710-8098-5.

SMUTNÝ, Jaromír a Josef TOMEŠ. *Svědectví prezidentova kancléře*. Vyd. 1. Editor Šárka Grauová. Praha: Mladá fronta, 1996, 339 s., příl. Archiv, sv. 73. ISBN 80-204-0567-4.

ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina. *Fiktivní nebo reálná ústava*. In: BOBEK, Michal, Pavel MOLEK a Vojtěch ŠIMÍČEK. *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 123-144. ISBN 8021048441.

ŠIMÍČEK, Vojtěch a Jan KYSELA: *Ústavní právo*. In: BOBEK, Michal, Pavel MOLEK a Vojtěch ŠIMÍČEK. *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 297-329. ISBN 8021048441.

ZDOBINSKÝ, Stanislav. *Československá ústava: historie a současnost*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1989, 97 s. ISBN 80-205-0006-5.

ZIMEK, Josef. *Ústavní vývoj českého státu*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1996, 177 s. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, č. 149. ISBN 80-210-1354-0.

Obrozená Národní fronta 1948-1949. Editor Růžena Hlušíčková, Alena Nosková, Josef Žabka. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1979, xv, 449 s. Edice dokumentů z fondů Státního ústředního archivu v Praze.

ústavy:

Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. In: **121/1920 Sb.** 1920. *Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna* [on-line]. Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html [cit. 2013-09-03].

Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. In: **150/1948 Sb.** 1948. *Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna* [on-line]. Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html [cit. 2013-09-03].

legislativa:

Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý 5. dubna 1945 v Košicích, tzv. Košický vládní program. *České vlastenecké stránky* [online]. Dostupné z: http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm [cit. 2013-09-03].

Vládní nařízení o volbě a pravomoci národních výborů. In: **4/1945 Sb.** 1945. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-4> [cit. 2013-09-03].

Dekret presidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. In: **12/1945 Sb.** 1945. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-12/zneni-0> [cit. 2013-09-03].

Dekret presidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. In: **16/1945 Sb.** 1945. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-16/zneni-0> [cit. 2013-09-03].

Zákon o úpravě stálých seznamů voličských. In: **28/1946 Sb.** 1946. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-28/zneni-0> [cit. 2013-09-03].

Ústavní zákon ze dne 28. března 1946, kterým se schvalují a prohlašují za zákon dekrety presidenta republiky. In: **57/1946 Sb.** 1946. *Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna* [on-line]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/u1946.html> [cit. 2013-09-03].

Ústavní zákon o ústavodárném Národním shromáždění. In: **65/1946 Sb.** 1946. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-65/zneni-0> [cit. 2013-09-03].

Zákon o ústavním výboru ústavodárného Národního shromáždění. In: **197/1946 Sb.** 1946. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-197> [cit. 2013-09-03].

Zákon, jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá jejich ustanovení. In: **33/1948 Sb.** 1948. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-33/zneni-0> [cit. 2013-09-03].

Zákon o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě). In: **46/1948 Sb.** 1948. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-46/zneni-0> [cit. 2013-09-03].

Zákon o volbách do Národního shromáždění. In: **75/1948 Sb.** 1948. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-75/zneni-0> [cit. 2013-09-03].

Zákon o krajském zřízení. In: **280/1948 Sb.** 1948. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-280/zneni-0> [cit. 2013-09-03].

Zákon o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů. In: **213/1948 Sb.** 1948. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-213> [cit. 2013-09-03].

Zákon o jednotných zemědělských družstvech. In: **69/1949 Sb.** 1948. *Zákony pro lidi* [on-line]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-69/zneni-0> [cit. 2013-09-03].

stenoprotokoly:

Ústavodárné NS RČS 1946-1948, 94. schůze, část 1/3 (10. 3. 1948). *Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna* [on-line]. Dostupné z <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/094schuz/s094001.htm> [cit. 2013-09-03].

Ústavodárné NS RČS 1946-1948, 95. schůze, část 7/7 (11. 3. 1948). *Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna* [on-line]. Dostupné z <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/095schuz/s095007.htm> [cit. 2013-09-03].